

CÂHİLİYYE VE HZ.PEYGAMBER DÖNEMİNDE ÇOK KADINLA EVLİLİK

Prof.Dr.Adnan DEMİRCAN
Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

Polygyny in the Jahiliyya Period, and in the Time of Prophet Muhammad

Polygyny is one of the types of marriages that was practiced in both Jahiliyya Arabs and Muslims as well as in many societies in the history. There is no doubt that there were social, political, cultural, economical, psychological, and geographical reasons for practicing that kind of marriages.

When we look at the time of Jahiliyya and time of emergence of Islam, we can see that conditions that gave rise to polygyny and its application in both society were similar in general. It has to be noted that this type of marriage was not common in both societies. On the other hand, it should not be forgotten that polygyny was being practiced by the people who had higher status and rich.

There were several reasons for practicing polygyny. Some of them are; desire to have more sons, to resolve conflicts among tribes between opponents to the new religion (Islam) and Muslims, to improve political and social relationship, to build social security for women.

Bu makalede, İslâm'ın doğduğu coğrafyada Araplar arasında mevcut olan çok kadınla evliliğin (taaddüd-i zevcât, polygyny)* keyfiyeti ile sosyal, siyasî, ekonomik, kültürel ve psikolojik nedenleri irdelenecek; Peygamber döneminin, İslâm öncesi dönemle ilişkisi üzerinde durularak İslâmî pratiğin oluşumunda, geçmişin ve yaşanan gelişmelerin etkisine dikkat çekilecektir. İslâmî değerlerin oluşumunda Tarih'in rolünü belirleyebilmek için, İslâm Tarihinin ilk dönemleri kadar Câhiliyyeyi de bilmek gerekir. Zira İslâm'ın, içinde doğduğu coğrafyadan

* Ülkemizde çok kadınla evlilik anlamında kullanılan terimlerden biri poligami (polygamy)dir. Aslında poligami, "çok eşlilik" anlamında olup, "bir erkeğin birden çok kadınla evli olmasına" polygynie (polygyny), "bir kadının birden çok erkekle evli olmasına" ise poliandri (polyandry) denir. Poligaminin galat bir şekilde "çok kadınla evlilik" anlamında kullanılmasını dikkate alarak bunun yerine, "çok kadınla evlilik" ifadesini kullanacağız.

ve zamandan bağımsız incelenmesi mümkün değildir.*

Çok kadınlı evliliğin, Hz.Muhammed(s)'in peygamberliğinden sonra varlığını ne şekilde devam ettirdiğini daha iyi gözlemleyebilmek için, Cähiliyye dönemi ile Asr-ı Saâdet arasında yapay bir bölümlene yapmaktan kaçınarak eskiden mevcut olan bu kurumu, sosyal bütünlüğünü bozmayacak şekilde ele aldık. Konuyu incelerken, değerli ve önemli kazanımlar olsa da, Müslümanların bugün sahip oldukları kanaatlerin ve kabullerin belirleyici olmamasına özen gösterdik.

İnceleyeceğimiz konunun daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacağı düşünceyle, evlilik kurumu ve çok kadınlı evliliğin tarihi hakkında kısa bir açıklamayla başlamak istiyoruz: İnsanlık tarihine göz gezdirildiğinde, bir erkeğin bir kadınlı evliliği (monogamy), bir erkeğin çok kadınlı evliliği (polygyny), bir kadının çok erkekle evliliği (polyandry)¹ ve çok kadının çok erkekle beraberliği şeklindeki evlilik çeşitlerinin az ya da çok uygulandığı görülür.² Tarih boyunca bu evlilik şekillerinden en yaygın olanı, bir erkeğin bir kadınlı evliliğidir.³ Tek eşlilik,

* Bilindiği gibi İslâm'ın gelişiyle birlikte, Cähiliyye döneminde mevcut olan bazı örf ve adetler tamamen kaldırılmış; bazıları tadil edilmiş; bir kısmı ise değiştirilmeden varlığını devam ettirmiştir. Bizim ele alacağımız çok kadınlı evlilik kurumu, İslâm'ın kadın haklarını ve toplu ahlakını korumaya yönelik düzenlemeler getirerek disiplin altına aldığı müesseselerden biridir. Öte yandan kültürel değerlerin değişmesinin çok uzun zaman aldığı göz ardı edilmemelidir.

¹ Polyandry, bazı kabilelerde rastlanan, ancak yaygın olmayan bir evlilik şeklidir (Bk. Vâfî, Ali Abdülvâhid, "Min Garâib Nuzumî'z-Zevâc: Te'addüdül-Ezvâc li'z-Zevceti'l-Vâhide", Risâletu'l-İslâm, 10, Kahire 1958, s.300; Cin, Halil, İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme, 2. Basım, Konya 1988, s.10-12; Gökçe, Birsen, "Evlilik Kurumuna Sosyolojik Bir Yaklaşım", Aile Yazıları, 2. Basım, Ankara 1991, IV, 390). Çok erkekle evliliğe rastlanan yerlerde doğal çevrenin ve ekonomik koşulların bu evlilik biçimini oluşturduğu görülmektedir (Gökçe, "Evlilik Kurumuna Sosyolojik Bir Yaklaşım", IV, 390). İslâm öncesinde Araplar arasında mevcut olduğu söylenen, "kardeşler arasındaki polyandry, kız çocuklarının öldürülmesi geleneğinin doğurduğu kadınların azlığı vakıası yanında fakirliğe de dayandığı" belirtilir (Cin, s.11). Halbuki hem kız çocuklarının öldürülmesi adeti, hem de polyandry, Arap toplumunda son derece azdır. Araplar arasında mevcut olduğu söylenen bir beraberlik türü ise, sayıları ondan az olan bir grup erkeğin, kendi aralarında anlaşarak bir kadınlı beraber olmalarıdır. Kadın, hamile kalıp doğurursa çocuğu bu erkeklerden birisine nispet eder; adam da bunu kabul etmek zorunda kalırdı (Bk. el-Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmail (256/870), Sahîh, İstanbul 1992, Nikâh 36: el-Âlûsi, Mahmûd Şukrî (1924), Bulûğu'l-Ereb fî Ma'rifeti Ahvâlî'l-'Arab, Thk.: Muhammed Behcet el-Eserî, Beyrut (t.y.), II, 4; Vâfî, 302; Sancık, Murat, "Cähiliyye Nikâhı Mut'a ve Diğer Cähiliyye Nikâhları", Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 3 (1996), Isparta 1997, s.60-61). Bu beraberliğin ahlaki kabul edilmeyen, hafifmeşrep kadınlar için söz konusu olduğunu söylemek gerekir. Hür ve asil bir kadının ne kendisi ne de ailesi, kabilesini rencide edecek böyle bir beraberliği kabul ederdi. Hz.Ebû Bekr döneminde peygamberlik iddiasında bulunan Secâh adlı kadının, kadınların iki erkekle evlenebilmelerine izin verdiği, ancak bu hakkı erkeklerle tanımadığına dair anlatılanların (Savaş, Rıza, Râşid Halifeler Devrinde Kadın, İstanbul 1996, s., 159) kaynağı olarak gösterilen el-Bed' ve't-Târih'te, Secâh'ın kadına, erkeğe tanınan hakkın yarısı kadar, yani iki erkekle evlenmeye izin verdiği ifade edilmektedir (el-Makdisî, el-Mutahhar b. Tâhir (355/964), el-Bed' ve't-Târih, Thk.: Cl. Huart, Dâru Sâdır, Beyrut (t.y.) (Paris 1899-1919 basımından ofset), V, 165). Bilindiği gibi Secâh, Müseylime el-Kezzâb ile evlenmiştir ki (Bk. et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir (310/922), Târihu'r-Rusul ve'l-Mulûk, Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, 5. Basım, Kahire [1986], III, 273; Makdisî, V, 164) bu sırada kabile lideri olan Müseylime'nin başka eşleri de olmalıdır. Kardeşler arasındaki polyandrynin Arap yarımadasında istisnai bir uygulama olduğu da unutulmamalıdır.

² Bk. Cin, s.12; Ünal, Asife, Yahudilik'te, Hıristiyanlık'ta ve İslâm'da Evlilik, Ankara 1998, s.4-5. Günümüzde bazı ülkelerde eşcinsellerin evlilikleri de kanunen geçerli sayılmaktadır.

³ Bk. Erkal, Mustafa E., Sosyoloji (Toplumbilimi), Gözden Geçirilmiş 2. Basım, İstanbul 1983,

insanın yaratılışına ve sosyal yaşantısına daha uygundur.* Bununla birlikte yapılan araştırmalar, çok kadınla evliliğin, en yaygın evlilik şekli olmamakla birlikte tarihin her döneminde mevcut olduğunu göstermektedir.

Çeşitli kabileler üzerinde yapılan incelemelerde çok kadınla evliliğe rastlandığı gibi, -uygulamalarda bazı farklılıklar olmakla birlikte- Lidyalılar, İranlılar, Yunanlılar, Mısırlılar, Babilliler, Asurlular, Çinliler, Hintliler, Slavlar, Cermenler ve Anglosaksonlarda çok kadınla evliliğin bulunduğu bilinmektedir.⁴ Bazı araştırmacılara göre Müslüman olmadan önce Türklerde de çok kadınla evlilik mevcuttu.⁵

Bugünkü uygulamaları genellikle farklı olmakla birlikte, eskiden Yahudilerde ve Hıristiyanlarda da çok kadınla evlilik vardı.⁶ Yahudi peygamberlerinden

→ →

s.71.P.Murdock'un yaptığı araştırmaya göre Asya, Afrika, Okyanusya, Kuzey ve Güney Amerika'da 250 toplum üzerinde yapılan incelemede (Türkdoğan, Orhan, "Aile Sosyolojisi Modeli", Türk Aile Ansiklopedisi, Ankara 1991, I, 27; Gökçe, Birsen, "Evlilik Kurumu ve Aile Yapısı İle İlişkileri", Türk Aile Ansiklopedisi, Ankara 1991, II, 511), toplumlardaki mevcudiyeti itibariyle polygyny daha çok ise de bu durum uygulamanın yaygın olduğu anlamına gelmez. Bunu İslâm ülkelerinden biliyoruz. Hobhouse, Wheeler ve Ginsberg'in 434 topluluk üzerinde yaptıkları araştırmanın sonuçları (Gökçe, "Evlilik Kurumu ve Aile Yapısı İle İlişkileri", II, 511; Gökçe, "Evlilik Kurumuna Sosyolojik Bir Yaklaşım", IV, 389) da yakın veriler ortaya koymaktadır. Her iki araştırmada da çok kadınla evlilik, inceleme konusu toplumların yaklaşık % 80'inde mevcuttur:

	Murdock	Hob.-Whe.-Gin.
Monogamy	43(%17.2)	66(%13.4)
Polygyny	193(77.2)	337(%78.8)
Polyandry	2(%0.8)	31(%7.8)
Tespit edilemeyen	12(%4.8)	
TOPLAM	250 (%100)	434 (%100)

* Dünyadaki nüfus dengesi dikkate alındığında, erkek sayısı ile kadın sayısı birbirine yakın olduğu için evliliklerin çoğunluğunun bir kadınla bir erkek arasında olması, sosyal realiteye de uygundur.

⁴ Bilgi için bk. Vecdi, Muhammed Ferid, "Kelimât İctimâ'iyye fî'z-Zevâc ve Vahdeti'z-Zevce ve Ta'addü'dü'z-Zevcât", Mecelletu'l-Ezher, 8/4, Kahire 1937, s.493; es-Sibâ'î, Mustafa, el-Mer'e beyne'l-Fıkh ve'l-Kânün, 4. Basım, Beyrut-Şam 1395/1975, s.71; Ateş, Süleyman, "İslâm'ın Kadına Getirdiği Haklar", İslâmî Araştırmalar, 10/4, Ankara 1997, s.305; Topaloğlu, Bekir, İslâm'da Kadın, Gözden Geçirilmiş Yeni Baskı, İstanbul 2001, s.103; et-Turayfî, Nâsir b. 'Akil, "Ta'addü'dü'z-Zevcât ve Ehemmiyetuhu il-Muctema'il-Müslim", Mecelletu'l-Buhûsi'l-İslâmiyye, 25, Riyad 1989, s.195; ez-Zehrâni, Muhammed b. Musfir b. Hüseyin et-Tavil, "Ta'addü'dü'z-Zevcât fi'l-İslâm", Mecelletu'l-Buhûsi'l-İslâmiyye, 36, Riyad 1992-1993, s.227; Musa Carullah, Kur'an-ı Kerim Ayet-i Kerimelerinin Nurları Huzurunda Hatun, Yayına Haz.: Mehmet Görmez, Ankara 1999, s.69; Cin, s.13-14; Ali, Kevser Kâmil-Öğüt, Salim, "Çok Evlilik", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1993, VIII, 365; Kılıç, Hüseyin, Antikçağ'dan Günümüze Batıda Kadın ve Cinsellik, 2. Basım, İstanbul 2000, s.29; Salman, A. M. M., "Polygamy and The Status of Women in Islamic Society", Mecelletu'l-Ezher, 33/1, Kahire 1961, s.17.

⁵ Türköne, Mualla, Eski Türk Toplumunun Cinsiyet Kültürü, Ankara 1995, s.180-181, 225-226; Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri, "Türklerde Aile İctimaiyatı", Aile Yazıları, Ankara 1991, I, 13; Öztürk, Hüseyin, "Türklerde Aile ve Ahlak Telakkileri", Türk Aile Ansiklopedisi, Ankara 1991, I, 15; Aydın, M. Akif, "Aile", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1989, II, 199. Türköne'ye göre, "Eski Türklerde çok eşlilik mevcut, hatta oldukça yaygındı. Bazı kaynaklarda çok eşliliğin sadece hanlara özgü olduğu, bazı kaynaklarda ise hiç olmadığı iddia edilir ki, bu doğru değildir. Çünkü kadın sayısı fazladır ve yakınlarının dullarla evlenmesi şartı vardır." (s.180).

⁶ Bk. Zehrâni, s.236; Sibâ'î, s.71-72; Cin, s.13-14; Salman, s.17. Kur'an'da zikredilen (Bakara 2/62; Mâide 5/69; Hacc 22/17) Sâbiilerde de yaygın olmamakla birlikte çok kadınla evlilik mevcuttur (Gündüz, Şinasi, Sâbiiler: Son Gnostikler, 2. Basım, İstanbul 1999, s.214).

bazılarının birden çok kadınla evlendikleri,⁷ bunlardan Hz.Süleyman'ın 700'ü kral kızı, 300'ü cariye olmak üzere 1.000 kadınla evlilik yaptığı Kitâb-ı Mukaddes'te anlatılmaktadır.⁸ Protestan reform hareketinin öncüsü ünlü Hıristiyan din bilgini Martin Luther (1546), çok kadınla evliliği meşrû kabul eder;⁹ ayrıca Anabaptistler, Mormonlar¹⁰ ve Nasturiler¹¹ gibi bazı Hıristiyan mezhepleri de çok kadınla evliliği savunurlar.

***

Çok kadınla evlilik konusunda, objektif bir bakış açısı oluşturmanın önündeki en önemli engellerden biri, Câhiliyye dönemini yerici, İslâm dönemini övücü yaklaşımların, literatür üzerindeki etkisidir. Üstelik elimizde, Câhiliyye hakkında arzu ettiğimiz şekilde bir tasvir yapmaya olanak tanıyacak, yeteri kadar bilgi mevcut değildir.* Belki de bundan dolayı yapılan değerlendirmelerin önemli bir bölümü, gerçeği yansıtmayan subjektif ifadelerden öteye gitmemektedir.

Hakkında pek çok şey söylenen çok kadınla evlilik konusunda sağlıklı değerlendirmeler yapabilmek için tarihsel birikimimizden beslenen önyargılardan kurtulmamız gerekir.** Konuyla ilgili önyargılardan birisi, Asr-ı Saâdet döneminin

⁷ Hz.İbrahim, Hz.Davud ve Hz.Ya'kub'un ve diğer yahudi peygamberlerinin yaptıkları evlilikler hakkında bilgi için bk. Harman, Ömer Faruk, "Yahudi ve Hıristiyan Kutsal Metinlerinde Peygamberlik ve Peygamber Evlilikleri", Aile Yazıları, 2. Basım, Ankara 1991, IV, 574, 576, 579-580; Ateş, Ali Osman, İslâm'a Göre Câhiliyye Örf ve Adetleri, İstanbul 1996, s.323-324; Ateş, Ali Osman, Oryantalistlerin Hz.Peygamber İle İlgili İddialarına Cevaplar, İstanbul 1996, s.135-136; Ali, Kevser Kâmil- Ögüt, Salim, "Çok Evlilik", T.D.V.İ.A., VIII, 365; Ünal, s.54-56. Yahudilerde çok kadınla evliliğin XI. Yüzyılda Rabbi Gershom tarafından yasaklandığı söylenmektedir (Harman, IV, 579; Ali, Kevser Kâmil- Ögüt, Salim, "Çok Evlilik", T.D.V.İ.A., VIII, 365; Ünal, s.57).

⁸ I. Krallar 11/3.

⁹ Hamidullah, Muhammed (2002), İslâm'a Giriş, Çev.: Cemal Aydın, Ankara 1996, s.208; Sibâ'î, s.73; Ateş, Ali Osman, Örf ve Adetler, s.327. XVI. yüzyıla kadar Hıristiyanlarda çok kadınla evliliğin mevcut olduğu (Topaloğlu, s.104; Ünal, s.119), hatta 19. asra kadar halkın bu adeti ayıp karşılamadığı (Ateş, Ali Osman, Örf ve Adetler, s.328-329) ifade edilir.

¹⁰ Bk. Hamidullah, İslâm'a Giriş, s.209 (Dipnot); Cin, s.14; Ali, Kevser Kâmil- Ögüt, Salim, "Çok Evlilik", T.D.V.İ.A., VIII, 365; Jawad, H. A., "Women and The Question of Polygamy in Islam", The Islamic Quarterly, 35/3, Londra 1991 (= "The Question of Polygamy in Islam", Muslim Education Quarterly, 8/4, Cambridge 1991), s.184; Ünal, s.120.

¹¹ Hayes, E. R., Urfa Akademisi, Çev.: Yaşar Güneç, İstanbul 1992, s.245. 486 yılında Selevkiye Sinodunda alınan kararlardan biri papazların ikinci bir evlilik yapabilmelerine izin verilmesidir.

* Câhiliyye dönemi hakkındaki bilgilerimiz, çeşitli nedenlerden dolayı yetersiz olduğu gibi bize ulaşan bilgiler, İslâm dönemini daha fazla övmek, geçmişe ise yermek amacıyla bazı tadilatlar geçirmiş olmalıdır. Öte yandan kaynaklarımızın olduğu dönemde güçlü olan Şuûbiyye hareketinin rivayetler üzerinde etkili olduğu göz ardı edilmemelidir. Şuûbiyye taraftarları, mensup oldukları milletlerin İslâm öncesi geçmişlerinin üstünlüğünü ispatlamak amacıyla, -genellikle İslâm dönemini açıkça eleştiremedikleri için- Arapların geçmişlerini karalamayı bir yöntem olarak kullanmışlardır. Neticede elimizde bulunan bilgiler, işimizi epey zorlaştırmaktadır. Câhiliyye hakkındaki en sağlam kaynağımız Kur'an olmakla birlikte, Kur'an'daki bazı tasvirleri genellemek de yanlış değerlendirmeler yapmamıza neden olabilmektedir. Ayrıca Kur'an'daki bazı yergilerin spesifik hedefleri olabildiği de göz ardı edilmemelidir. Mesela Kur'an-ı Kerim'de kız çocuklarının canlı olarak gömülmesi uygulamayı, fiilin çirkinliğinden dolayı şiddetle kınanır. Buna bakan bir araştırmacı, bu adetin Araplar arasında yaygın olduğunu sanabilir; hatta bu çirkin işin Hz.Ömer gibi sahâbiler tarafından da yapıldığına dair söylentilere inanabilir. Halbuki bu uygulama, Câhiliyye döneminde de Araplar arasında yaygın olmayan bir adettir.

** Konu hakkında büyük bir kısmı savunmacı bir yaklaşıma sahip olan onlarca makale ve kitap kadar, *Dipnot devamı* →

vitrinindeki kahramanlara bakarak çok kadınla evliliğin olduğundan daha yaygın sanılmasıdır. Gerçekten de Hz.Peygamber ile meşhur arkadaşlarına baktığımızda monogamiyi istisnâî bir uygulama zannetmek işten değildir. Halbuki ciddi bir inceleme yapıldığında çok kadınla evliliğin sanıldığı kadar yaygın olmadığı görülecektir. Bir diğer önyargı da Câhiliyye Arapları, Hz.Peygamber ve arkadaşları hakkında yeterli bilgisi olmayan kişilerin, meseleye çağdaş insanın değerleriyle yaklaşmasından dolayı çok kadınla evliliğin, hassaten erkeklerin cinsel dürtülerini tatmin amacıyla yapıldığını zannetmeleridir. Kadını cinsel bir obje olarak gören anlayışın yaygınlaşması bizi, geçmişte çok kadınla evliliğin uygulanma keyfiyeti hakkında gerçeği yansıtmayan bazı görüşler savunmaya yöneltmektedir.

İslâm'ın çok kadınla evliliği yasaklamaması, bizzat İslâm Peygamberinin Medine döneminde birçok kadınla evlenmesi, birkaç Müslüman ülkedeki yasağa ve sınırlamalara rağmen günümüze kadar çok kadınla evliliğin fiilen varlığını devam ettirmesi, Müslümanların Batı medeniyetinin büyüme kapılarak asırların birikimiyle İslâm medeniyetinde gelişen bazı kurumlarla İslâm arasında ilişki kurmaktan kaçınmaları ve kimi Müsteşriklerle Müslüman araştırmacıların bu kurumları eleştiri konusu yapmaları, çok kadınla evlilik kurumunun da zaman zaman hararetili tartışmaların konusu olmasına neden olmuştur. Uzun zamandır çok kadınla evlilik etrafında sürdürülen ve bazen alevlenen güncel tartışmalara genişçe değinmek niyetinde olmamakla birlikte, çalışmamızın anlaşılmasına katkıda bulunacağı düşüncesiyle Müslüman araştırmacıların görüşlerine birkaç cümleyle değinmekte yarar görüyoruz.

Müslüman yazarların çok kadınla evlilik konusundaki görüşlerini, tek kadınla evliliği İslâm'ın esas görüşü olarak savunanlardan; çok kadınla evliliği, neredeyse devrim niteliği taşıyan İslâm'ın önemli uygulamalarından birisi olarak görenlere kadar geniş bir yelpaze içinde değerlendirmek mümkündür. Bununla birlikte incelediğimiz Müslüman yazarların tamamına yakını, -aralarında görüş farklılıkları olmakla birlikte- çok kadınla evliliğin varlığını kabul etmekte, büyük bir çoğunluğu ise savunmaktadır. Bazıları biraz daha ileri giderek İslâm'ın çok kadınla evliliğe izin vermekle kalmayıp aynı zamanda teşvik ettiğini de iddia etmektedirler.¹² Bu görüşü savunanlara göre çok kadınla evlilik, sadece mubah değil, aynı zamanda menduptur;¹³ istisnâî bir uygulama değil, asıldır. Nitekim ayet (Nisâ 4/3), asıl olan çok kadınla evlilikle başlamış; sonra da istisnâ olarak tek kadınla evlilikten bahsetmiştir. Çok kadınla evliliği engellemek, Hz.Peygamber, Ashâb ve Tâbiîn döneminde görülmeyen, saptırıcı bir dinî

→ →

çok kadınla evlilik konusu üzerinden İslâm'a saldırıların da önyargıların oluşmasındaki katkıları inkâr edilemez. Çok kadınla evliliğe savunmacı tarzda yaklaşanların içine düştükleri hataların daha fâhişi, bunun üzerinden İslâm'a saldırılarınca ortaya konmuştur. Bunun tipik örneği, İlhan Arsel'in kitabıdır (Şeriat ve Kadın, 13. Basım, İstanbul 1995). İslâm ve Hz.Peygamber hakkında olumsuz görüşlerini teyid kâbilinden yazdıklarının bilimsel açıdan değeri olmadığı muhakkaktır. Yazar, Hz.Peygamber'i tenkit edebilmek için Câhiliyye döneminin avukatlığına dahi soyunmaktan geri durmamaktadır. Bunun sebebi art niyet değilse, hakkında sistematik bilgisi olmayan, kaynaklarını değerlendirebilecek birikime sahip olmadığı bir alanda yazma cesaretini göstermesidir.

¹² Zehrâni, s.232.

¹³ Turayfî, s.179; Zehrâni, s.232.

bidattir.¹⁴ Bu görüşü savunanların delillerinden biri, Sa'îd b. Cubeyr'den nakledilen şu rivayettir: İbn Abbâs, Sa'îd'e, (yeni) bir evlilik yapıp yapmadığını sormuş; "Hayır!" cevabını alınca da, "Evlen! Zira bu ümmetin hayırlısı, çok hanımı olandır!" demiştir.¹⁵ Çok kadınla evliliğin varlığını reddetmeyen kimi yazarlar, bunun bazı şartlara bağlı olduğunu savunurlar.¹⁶ Bazıları ise çok kadınla evliliğin istisnâî şartlarda mümkün olabileceğini ve ilk eşin izninin alınması gerektiğini ileri sürerek uygulamayı mümkün olduğunca zorlaştırmaya çalışırlar.¹⁷

Kimi çağdaş yazarlar ise İslâm'ın çok kadınla evliliği engellemeyi amaçladığını savunmaktadırlar. Bu yazarların çoğu, İslâm'a yönelik eleştirilere cevap verme ve İslâm dünyasının içinde bulunduğu sıkıntılara çözüm üretme kaygısıyla, İslâm'ın tek kadınla evliliği hedeflediğini, ancak Müslümanların bunu doğru anlamadıklarını, Kur'ân'da sözü edilen çok kadınla evliliğin geçici bir hüküm olduğunu, oysa Kur'ân'ın gerçek maksudunun bunu ilga etmek olduğunu,¹⁸ çok kadınla evliliğe özel durumlarda izin verildiğini ve yasaklanabileceğini, Hz.Peygamber'in bunun için çaba harcadığını, ancak daha sonraki dönemde bu işin yozlaştırıldığını ileri sürmektedirler.¹⁹ Önemli bir bölümü, sadece tek kadınla

¹⁴ Zehrâni, s.234.

¹⁵ Buhârî, Nikâh 4.

¹⁶ Bk. Topaloğlu, s.107, 108; Sibâ'î, s.105-107; Musa Carullah, s.74-76; Ali, Kevser Kâmil- Öğüt, Salim, "Çok Evlilik", T.D.V.İ.A., VIII, 367; Hamidullah, Muhammed (2002), İslâm Peygamberi, Çev.: Salih Tuğ, 4. Basım, İstanbul 1980, II, 719, 728. Musa Carullah, "Binaaleyh, çok eşliliğin cevazı en açık mazeretlere ve gayet nadir istisnâî durumlara mahsus bir zarurettir. Gerekli bir maslahatı temin etmek için zorunlu olarak başvurulabilir; ancak, ailenin yıkılması gibi bir mefsedetin doğacağı kesin ise, yasaklanır." (s.74) demektedir. Topaloğlu İslâm alimlerine dayanarak şu sınırlamaları zikretmiştir: Kadının yaratılıştan cinsi iktidarsızlığa ve iştihasızlığa maruz bulunması, zevcelik vazifesini görmesine mani müzmin bir hastalığa yakalanması, çocuk yapamaması, cinsi kudretinin erkekten önce zayıflaması, büyük felaketlerde erkeklerin sayısının azalması (s.108-109).

¹⁷ Görüşün savunucularından bir araştırmacı, "Kur'ân-ı Kerîm çok evliliği açıkça reddetmekte ve ona ancak istisnâî durumlarda ki –o da kadının muvafakatı alınmak şartıyla- cevaz vermektedir." (Akdemir, Salih, "Tarih Boyunca ve Kur'ân-ı Kerîm'de Kadın", İslâmî Araştırmalar, 10/4, Ankara 1997, s.256) derken bir başkası, "Kur'ân çok kadınla evliliğe çok istisnâî durumlarda ve kadının onayının alınması şartıyla müsaade etmektedir." (Ulaş, Semra, "İslâm'da Çok Kadınla Evlilik", İslâmî Araştırmalar, 6/1, Ankara 1992, s.57) demektedir. Bu iddiaların Kur'ânî dayanağını göstermek bizce mümkün değildir. Kaldı ki çok kadınla evlilik konusunun ilk eşin rızasına bağlanması da başka sakıncalar doğuracağı muhakkaktır.

¹⁸ Bk. Fazlur Rahman, İslâmî Yenilenme: Makaleler II, Derleme ve Çev.: Adil Çiftçi, Ankara 2000, s.145.

¹⁹ Fazlur Rahman, "Çok evliliği tek bir darbeye hukuki olarak ortadan kaldırmak mümkün olmadığı için, getirilen kısıtlamalar toplumun yönelmesi arzu edilen bir ahlaki mefkûre mahiyetinde iken çok evliliğe verilen izin ise hukukî bir düzeydedir." (Ana Konularıyla Kur'an, Çev.: Alpaslan Açıkgenç, Ankara 1987, s.124), "Öyle görünüyor ki, Kur'ân'ın dörde kadar evlilik izni İslâm tarihinin erken bir döneminde kayıtsız şartsız umumileştirilmiştir. Bunun Hz.Ömer devrinde vuku bulması muhtemeldir; o dönemde hızlı fetihler ve fethedilen ülke halklarının esir alınması neticesinde kadınlar kolay elde edilebilir olmuş ve sayıca çoğalmıştır." (İslâmî Yenilenme, s.144) demektedir. Başka bir araştırmacı ise, "Ayetlerde çok kadınla evlilik için eşler arasında adaleti yerine getirme şartı konulmuş, adaletin yerine getirilmesinin mümkün olmadığı da belirtilmiştir. Bu da sınırlandırılıp ortadan kaldırılmaya yönelik bir hitaptır. Evlilikte asıl olanın tek kadınla evlilik olduğunun delilidir." (Ulaş, s.54-55) der. "İslâm çok kadınla evliliği kaldırmamış ancak en çok dört kadınla evlenilebileceğini kararlaştırmıştır. Nisâ süresinin 3. ayeti ile İslâm prensip olarak çok kadınla evliliğe izin vermiş; fakat aynı ayet çok kadınla evliliğin gerçekleştirilmesini imkânsızlaştıran şartlara bağlamıştır. Bu durum çok kadınla evliliğin ustaca yasak edilmesinden başka bir şey değildir." (Bk.

evliliği, İslâm'ın görüşü olarak zorunlu kılma gayretlerinin sonucu ortaya çıkan bu iddiaların Kur'ân'da açık dayanakları olmadığı gibi, bizzat Hz.Peygamber ve arkadaşlarının yaşamında da karşılığı yoktur. O dönemin koşulları dikkate alınmadan yapılan izahların ise gerçeği yansıtmayacağı malumdur. Bünyesinde birçok çelişkiyi barındıran, İslâm'ın çok kadınla evliliğe yasak getirmeyi hedeflediği iddiası, sorunları çözmekten çok, yeni sorunlar üretmeye namzettir. Kur'ân-ı Kerim'de geçen bazı ayetlerin birbirleriyle ilişkilendirilmesi suretiyle, aslında İslâm'da sadece monogaminin mevcut olduğunu, İslâm'ın tek kadınla evliliği tavsiye, hatta emrettiğini savunmak, bizce tutarlı değildir.²⁰ İslâm'ın tek kadınla evliliği öngördüğü tezi, Batı medeniyetinin İslâm dünyasındaki siyasi ve kültürel hâkimiyetinden beslenmektedir. Zira Batı, tek kadınla evliliği Hıristiyanlığın kabulü haline getirerek kurumlaştırmış; öte yandan feminist hareketler de bir erkeğin birden çok kadınla evliliğini, kadın haklarına saldırı olarak nitelemişlerdir. Dünyanın her yerinde savunucuları bulunan bu değerlerin İslâm dünyasındaki yansımalarından biri, İslâm'ın gerçekte tek kadınla evliliği hedeflediği, ancak Müslümanların bunu anlamadıkları tezinin ileri sürülmesidir.

Kısaca değindiğimiz görüşlerin hepsi, görüş sahiplerinin yaşadıkları sosyal, siyasi, kültürel ve ekonomik koşulların etkisiyle oluşan kanaatlerini, İslâm'ın ilk döneminden hareketle savunmaya çalışmalarından başka bir şey değildir. Bazı çağdaş yazarların, Kur'ân'a ve sünnete dayandığını iddia ettikleri görüşlerinde birçok çelişki bulunabilmektedir. Bu tespit, geçmişte yaşayan âlimlerimiz için de geçerlidir. Savunucuları tarafından gerçek İslâm olduğu ileri sürülen görüşler, çoğu zaman doğrudan vahye ya da Hz.Peygamber'e dayanmayıp, sözü söyleyenin kendi İslâmıdır. O halde birçok meselede olduğu gibi çok kadınla evlilik konusu, çeşitli sebeplerle savunulan görüşlere uygun olarak inşa

→ →

Cin, s.125; Ulaş, s.61) sözleriyle, Kur'ân'ın izin verdiği bir uygulamaya, bu iznin kullanımını imkânsız hale getirerek yasakladığı iddia edilerek, Kur'ân'ın kelime oyunları ile kendi kendini nakzettiği söylenmektedir. Halbuki ne Hz.Peygamber, ne de son bir asra kadar Müslümanlar, meseleyi böyle anlamışlardır! Bu görüşlerin kaynağı, Batı medeniyetinin kültürel baskısıdır.

²⁰ Ayetlerden hareketle İslâm'ın tek kadınla evliliği getirdiği görüşünün eleştirisi için bk. el-'Attâr, Abdunnâsır Tefvîk, Ta'addüd'uz-Zevcât fî Şerî'ati'l-İslâmiyye, Kahire 1988, s.71-73. "Üzerine düşüp uğraşsanız da kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz; bari birisine tamamen kapılıp da diğerini askıya alınmış gibi bırakmayın. Eğer arayı düzeltir, günahtan sakınırsanız Allah şüphesiz çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir." "(Nisâ 4/129) ayeti, erkeğin kadına karşı hissettiği duyguların ve sevginin farklı olduğundan hareketle kadınlar arasında mutlak adaletin mümkün olmayacağını bildirmekte, ancak birine yönelip diğerini ihmal etmemeyi tavsiye etmektedir. "Eğer yetimlerin haklarına riayet edememekten korkarsanız beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın. Haksızlık yapmaktan korkarsanız bir tane alın; yahut da sahip olduğunuz ile yetinin. Bu adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır." (Nisâ 4/3) ayetinde sözü edilen adaletten, ekonomik açıdan ve sosyal-ailevi ilişkilerde haksızlık yapılmaması anlaşılmalıdır (Kırş. Vecdî, Muhammed Ferid, min Me'âlimi'l-İslâm, Kahire 1414/1994, s.142; Sibâ'î, s.98, 99; Turayfî, s.181, 190-191; Zehrâni, s.229). Hz.Peygamber, "Kimin iki hanımı olur da bunlardan birine farklı ilgi gösterirse kıyamet gününde bir tarafı felçli olarak haşredilir." (Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî (275/888), Sünen, İstanbul 1992, Nikâh 37-38; et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa (279/892), Sünen, İstanbul 1992, Nikâh 42; İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvinî (273/886), es-Sünen, İstanbul 1992, Nikâh 47) buyurarak kadınlar arasında gerçekleştirilmesi mümkün olan adaletin gözetilmesine dikkat çekmiştir. Kur'ân'da yer alan ahlaki ilkeler Tevrat'ta da bulunmaktadır: "Eğer kendisine başka bir kadın alırsa, evvelkinin nafakasını, esvabını ve karılık hakkını eksiltmeyecektir. Ve eğer bu üç şeyi ona yapmazsa, o zaman meccanen, parasız çıkacaktır." (Çıkış 21/10-11).

edilen, ancak Hz.Peygamber dönemindeki olguyu resmetmekten uzak yaklaşımlardan bağımsız olarak ele alınmalıdır.

Yukarıdaki açıklamalardan sonra artık Arap toplumunda mevcut olan çok kadınla evlilik kurumunun keyfiyetini anlatmaya geçebiliriz.

***

İslâm öncesi Arap toplumunda bilinen en yaygın evlilik şekli monogamiydi. Uygulamada erkeğin yakınları, eş namzedi kızın babasına ya da velisine giderek onu isterler; kızın sadâğı (mehir, başlık parası) belirlenerek babasına, babası yoksa örfе göre onu evlendirmeye yetkili olan akrabasına verilirdi.²¹ Bununla birlikte sadâğın, evlenecek kızın velisine değil, kıza verildiğine dair örneklerin mevcudiyeti,²² uygulamalar arasında farklılıklar olduğunu göstermektedir. Muhtemelen şehirlerde oturan ve maddî durumu iyi olan bazı kişiler, aldıkları sadâğı kıza harcamayı bir erdem olarak gördükleri halde,* Arapların ekserisi sadâğı almayı, evlenen kadının velisi olarak kendi hakları kabul ediyorlardı. Baba, kızını istediğiyle evlendirme hakkına sahip olmakla birlikte, kızın evlendirileceği kişinin denk olup olmadığına özellikle dikkat edilir; ayrıca çoğu baba, kızının rızasını da gözetirdi. Arap toplumunda mevcut olan bir diğer evlilik şekli ise konumuz olan, bir erkeğin birden çok kadınla evliliği idi. Kaynaklarda anlatılan diğer evlilikler, sözü edilen bu iki evlilik şeklinin farklı uygulamalarından ibarettir. Bunlardan biri, başlık parası (sadâk) vermemek için erkeğin, kız kardeşini ya da kızını başka bir kadınla değiştirmek suretiyle evlendirmesi şeklinde uygulanan ve İslâm döneminde yasaklanan²³ şığâr evliliğidir.²⁴ Câhiliyyede mevcut olup İslâm döneminde yasaklanan²⁵ başka bir evlilik de kişinin babası öldükten sonra, üvey annesiyle evlenmesi şeklinde uygulanan makt** nikâhıydı. Adam, ölen babasının eşinin üzerine abasını atarak başlık ödemedi ona sahip olur; ya da başlığını kendisi almak üzere başkasıyla evlendirebilirdi; ancak kadın, çabuk davranarak kendi kabilesine kaçarsa bu durumdan kurtulabilirdi.²⁶ Bir başka nikah şekli ise bir erkeğin, velisinin izni

²¹ Krş. Günaltay, Şemseddin, "İslâm'dan Önce Araplar Arasında Kadının Durumu, Âile ve Türlü Nikah Şekilleri", Yay. Haz.: Cem Zorlu, Marife, 1/3, Konya 2002, s.196.

²² Bk. Schacht, Joseph, "Nikâh", İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1993, IX, 258.

* Bazı babaların kızlarının mehirlerine tenezzül etmediği anlatılır (Bk. Savaş, Rıza, Hz.Muhammed (sav) Devrinde Kadın, İstanbul (1991), s.35).

²³ Hz.Peygamber, "İslâm'da şığâr yoktur." buyurmaktadır (Müslim, Nikâh 60; İbn Mâce, Nikâh 16; en-Nesâî, Ebü Abdurrahman Ahmed b. Şuayb (303/915), es-Sünen, İstanbul 1413/1992, Nikâh 60; Hayl 15-16; ayrıca bk. Buhârî, Nikâh 28). Şığara benzer bir evlilik şekli, halen ülkemizin Doğu illerinde berdel adıyla uygulanmaktadır. İki arasındaki fark şudur: Berdelde sembolik olarak mehir belirlenirken, şığârda kadınlar birbirlerinin mehri karşılığında evlendirilirdi.

²⁴ Bk. Günaltay, Şemseddin, İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri, Sad.: M. Mahfuz Söylemez- Mustafa Hizmetli, Ankara 1997, s.122; Günaltay, "İslâm'dan Önce Araplar Arasında Kadının Durumu", s.197; Ateş, Ali Osman, Örf ve Adetler, s.341-343; Cin, s.36.

²⁵ "Babalarınızın evlendikleri kadınlarla evlenmeyin, -geçmişte olanlar artık geçmiştir- çünkü bu bir fuhuş ve iğrenç bir şeydi, ne kötü yoldu!" (Nisâ 4/22).

** Bu adlandırma, ayette geçen "şiddetli şekilde buğzetmek" anlamındaki "makt" kelimesinden hareketle yapılmış olmalıdır.

²⁶ Bk. Âlûsî, II, 52-53; Günaltay, İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri, s.123; Günaltay, "İslâm'dan Önce Araplar Arasında Kadının Durumu", s.197; Çağatay, Neşet, İslâm Dönemine Dek Arap

olmaksızın bir kadınla, bir süreliğine evlenmesi şeklinde uygulanan mut'a nikahıdır.²⁷ Mut'a, daha çok yabancı memleketlerde geçici bir süre ikâmet eden erkekler arasında ilgi görürdü. Çoğunlukla cinsî arzuları tatmin amacıyla yapılan mut'a, rivayetlere göre Hz.Peygamber döneminde de askerî seferler sırasında birkaç kez uygulandıktan sonra kaldırılmıştır.²⁸ Câhiliyye döneminde mevcut olan, iki kız kardeşin aynı anda bir kişiyle evli olması şeklindeki çok kadınla evlilik uygulaması da yasaklanmıştır.²⁹

Çok kadınla evliliğin, erkeğin sosyal ve ekonomik durumuyla yakından ilgisi vardı. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Câhiliyye dönemiyle İslâm'ın ilk yıllarında genç erkekler arasında tek kadınla evlilik yaygındı;³⁰ ancak yaş ilerledikçe kişinin, kabilesi içindeki konumuna paralel olarak taşıdığı sorumluluk ve ekonomik durumunun düzelmesi, yeni evlilikler yapmasını mümkün, hatta gerekli hale getirebiliyordu. Yine de bunun istisnâlarının bulunduğunu hesaba katmak gerekir. Bazen genç biri de, evlenmesi yasak olmayan yakınlarından dul kalan bir kadını, ikinci eş olarak nikahlayabiliyordu. Tatbikatı denetleyen bir mekanizma olmadığı için, örfü zorlamak her zaman mümkündü. Öte yandan ikiden fazla kadınla evlilik uygulamasının genellikle liderler için söz konusu olduğu söylenebilir.

Çok kadınla evliliğin ekseriyetle yaşlı ilerlemiş erkekler tarafından yapılması, ikinci eş olan kadınların önemli bir kısmının dul olduğu anlamına gelir; ancak evliliklerin bir kısmı, kabile ilişkilerinin geliştirilmesi, ya da kabileler arası sorunların giderilmesini amaçladığı için kabile liderlerinin genç kızlarla evlendikleri de olurdu. Bundan dolayı genç bir kadının yaşlı bir erkekle evlendirilmesi, garipsenen bir durum değildi. Kabileler arasında sık sık ortaya çıkan gerginlikleri gidermek amacıyla ihtilafı kişi ya da kabilelerin birbirlerinden kız almaları, sorunları sıhriyet yoluyla gidermeye matuf bir uygulama olarak karşımıza çıkar.^{*} Bu yapı içinde erkeğin, ikinci ya da üçüncü eş olarak bir kadına tâlip olması, hatta genç bir kızla evlenmesi yadırganmazdı. Bazen evlilik önerisi, kadının babası ya da velisi tarafından yapılabilirdi. Asil bir kadınla evlenmeye ve ondan çocuk sahibi olmaya, özellikle önem verilir; kişinin kızını asil bir erkekle evlendirmesi de saygınlığın ifadesi olarak değerlendirilirdi. Asâlet, sosyal statü

→ →

Tarihi, Ankara 1989, s.137.

²⁷ Bk. Günaltay, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, s.123; Çağatay, s.137; Sarıçık, s.41; Ateş, Ali Osman, *Örf ve Adetler*, s.331-332.

²⁸ Mut'anın Hayber savaşı esnasında (Buhârî, Nikâh 31; Müslim, Nikâh 29; İbn Mâce, Nikâh 44; Nesâî, Nikâh 71; Tirmizî, Nikâh 29) veya Veda Haccında yasaklandığı nakledilir (Müslim, Nikâh 28). Ayrıca mut'anın Hz.Ömer tarafından kaldırıldığı da söylenmiştir (Bk. Müslim, Nikâh 16, 17; Schacht, "Nikâh", *İ.A.*, IX, 260; Heffening, W., "Müt'a", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, VIII, 849. Bu konudaki görüşler hakkındaki değerlendirmeler için bk. Ateş, Ali Osman, *Örf ve Adetler*, s.332-341; Heffening, "Müt'a", *İ.A.*, VIII, 848-851).

²⁹ Nisâ 4/23; İbn Mâce, Nikâh 39; Tirmizî, Nikâh 34; Ebü Dâvud, Talâk 24-25.

³⁰ Hz.Ali'nin, Hz.Fâtıma ile evli iken başka bir kadınla evlenmesine Hz.Peygamber'in karşı çıkışının en önemli sebeplerinden biri, babalık şefkati olmakla birlikte, onun tavrından genç yaşta ikinci bir kadınla evlenmenin sıkça karşılaşılan bir durum olmadığı da anlaşılabilir. Hz.Peygamber'in Hz.Ali'ye evlenme izni vermemesinin nedeni olarak, Ebü Cehil'in kızını kendi kızı üzerine kuma getirmesinin kızını üzeceğini söylediği rivayet edilir (Müslim, Fedâilü's-Sahâbe 96).

* Hala Şanlıurfa'nın Harran ve Akçakale ilçelerinde yaşayan Araplar arasında benzer uygulamalar mevcuttur.

açısından İslâm döneminde eski önemini kısmen yitirmişse de tamamen yok olmamıştır.³¹

Câhiliye dönemindeki sosyal ve siyasî önemini göz ardı ederek, "Çok karı-lılık yaygındı, bu durum toplumda bir bekâr erkekler çoğunluğu doğurmuş, fuhuş alabildiğine artmıştı. Bu yüzkarası durum, kız çocuklarının diri diri toprağa gömülmesi gibi kötü çözümleri gündeme getirmişti."³² diyen bir araştırmacı çok kadınla evliliği, toplumsal yozlaşmanın sebeplerinden birisi olarak göstermektedir. Halbuki Câhiliye ile İslâm dönemi arasında çok kadınla evlilik uygulamasında, bu fenalıkları ortaya çıkarabilecek kadar farklılık yoktu.

Hem Câhiliyyede, hem de İslâm'ın doğuşu sırasında dul kalan kadınların tekrar evlenmeleri, sosyal ve ekonomik koşulların gerektirdiği bir zorunluluktu. Zira ekonomik kaynakların kıt olduğu bir ortamda evlilik, sosyal güvence işlevi de görüyordu. Bu sebeple bir kadının hayatında birkaç evlilik yapması, garip karşılanmazdı. Esmâ bt. 'Umey's³³ ile Ümmü Külsüm bt. 'Ukbe'nin³⁴ evlilikleri buna örnektir.³⁵

Hz.Peygamber'in çok kadınla evlilik yaptığını, Ashâbın ileri gelenleri arasında da çok kadınla evliliğin yaygın olduğunu biliyoruz. Gerek Hz.Peygamber, gerekse meşhur Sahâbiler, toplumun önderleri olarak çok kadınla evliliği tercih ettikleri halde, çoğunluğun tek kadınla evlenmesi, öncelikle ekonomik imkânların ve sosyal statünün etkisine dayanmaktadır. Öte yandan hem Hz.Peygamber, hem de Ashâbın ileri gelenleri, Mekke döneminde genellikle tek kadınla evlilikler yaptıkları halde hicretten sonra çok kadınla evlilik yapmalarının sebebi, Mekke'de Müslümanlığı tercih edenlerin daha çok genç ve yoksul kimseler olması, Medîne döneminde ise savaşlarda ölen Müslümanların dul eşlerinin evlenme zorunluluğu, Müslümanlar arasındaki ilişkileri geliştirme kaygısı ve Medîne döneminin sonlarına doğru ekonomik imkânlardaki kısmî düzelmedir.

³¹ Hz.Peygamber, bir hadislerinde, evlenilecek kızın vasıflarından bahsederken asâleti de saymıştır (Bk. Buhâri, Nikâh 15; Ebû Dâvûd, Nikâh 2; Nesâi, Nikâh 13; İbn Mâce, Nikâh 6; ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman (255/869), es-Sünen, İstanbul 1413/1992, Nikâh 4; Mâlik b. Enes, Ebû Abdullah (179/795), el-Muvatta', İstanbul 1413/1992, Nikâh 21; Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî (241/855), el-Müsned, İstanbul 1413/1992, II, 428).

³² Aydın, Mustafa, İslâm'ın Tarih Sosyolojisi: İlk Dönem İslâm Toplumunun Şekillenmesi, 2. Basım, İstanbul 2001, s.201.

³³ Hz.Peygamber'in amcazâdesi Câfer b. Ebî Tâlib Mu'te savaşında şehit olduğunda Hz.Ebü Bekir onun dul hanımı Esmâ bt. 'Umey's ile evlenmiş; Hz.Ebü Bekir'in vefatından sonra Esmâ eski kayınbiraderi Hz.Ali ile evlenmişti (İbn Sa'd, Muhammed (230/844), et-Tabakâtü'l-Kübrâ, Beyrut 1405/1985, VIII, 282, 285).

³⁴ Ümmü Külsüm bt. 'Ukbe, önce Zeyd b. Hârise'yle onun ölümünden sonra sırasıyla Abdurrahman b. 'Avf, Zübeyr b. el-Avvâm ve 'Amr b. el-Âs ile evlendi (İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed Ebû Hâtim et-Temîmî (354/965), es-Sıkât, Thk.: es-Seyyid Şerefuddin Ahmed, Dâru'l-Fikr, y.y. 1395/1975, III, 458). Zeyd'ten sonra Zübeyr'le, ondan sonra Abdurrahman'la, Abdurrahman'ın ölümünden sonra 'Amr'la evlendiği ve onun yanında bir ay kaldıktan sonra öldüğü de nakledilir (İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer (852/1448), el-İsâbe, Thk.: Ali Muhammed el-Becâvî, Beyrut 1412/1992, VIII, 291).

³⁵ İbn Habîb, üç ve daha fazla evlilik yapmış kadınların uzun bir listesini nakletmektedir (Bk. İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed (245/859), Kitâbu'l-Muhabber, Nşr.: Ilse Lichtenstadter, Beyrut (t.y.) (H. 1361 Haydarâbâd basımından ofset), 435-455).

Şehirde oturan kadınlarla çölde yaşayanların durumlarında bazı farklılıklar bulunmakla birlikte kadının, sosyal statüsünden kaynaklanan mağduriyeti her yerde vardı. Çok kadınla evlilik de bazı yönlerden kadınların mağdur edildiği uygulamalardan. Kur'ân'da bir eşe yönelip diğer(ler)inin ihmal edilmemesine yönelik uyarı (Nisâ 4/129), bazı sorunların mevcudiyetini göstermektedir.

Sosyal konumu bakımından kadın, ne Câhiliyyede ne de Asr-ı Saâdet döneminde, evlenmek isteyen kocasını pratikte engelleme imkânına sahipti.* Çok kadınlı bir evde kadınlar, birbirlerini ve özellikle de yeni eşi kıskanmalarına rağmen duygularını bastırmak zorunda kalırlardı.³⁶

Asr-ı Saâdet'te çok kadınla evlilik uygulamasıyla ilgili düzenlemeler, büyük ölçüde kadınların durumunu iyileştirmeye yöneliktir. Câhiliyye döneminde evlenilmesi serbest olan bazı kadınlarla yapılan evliliklerin yasaklanması, bu alana taalluk eden düzenlemelerdendir.** Ayrıca çok kadınla evlenecek kişinin eşlerine bakabilecek ekonomik güce sahip olması ve onlar arasında adaleti gözetmesi de üzerinde önemle durulan ilkelere.³⁷

Câhiliyye Araplarında çok kadınla evlilik, erkeğin güçlü ve varlıklı olduğunu gösteren bir övünç kaynağıydı.³⁸ Zira kişinin birden fazla evlilik yapabilmesi, maddî imkânlarının yeterli olmasına bağlıydı. Ayrıca Arapların, erkeklige delâlet ettiğine inandıkları için de çok kadınla evliliği övdükleri söylenir.³⁹ Diğer taraftan çok kadınla evlenmek, cömertliğe önem veren Câhiliyye Arapları için, servet ve cömertliği göstermeye yarayan bir fırsat sayılır; evlendiği kadın için yüksek başlık parası (sadâk) veren ve masraflı düğün merasimleri yapan kimse, cömertliğini göstermiş olurdu.⁴⁰

Anlatılanlara göre Câhiliyye döneminde, teorik olarak bir erkek, imkân

* İslâm fakihleri tarafından benimsenen, kadının nikah sırasında kocasından başka kadınla evlenmemesini şart koşması imkânı, ahlakî açıdan sınırlama getirebilse de uygulamayı kadının lehine çevirebilmesi mümkün değildir.

³⁶ Bk. Canan, İbrahim, "Aile Reisi ve Baba Olarak Hz.Peygamber (s.a.v.)", Aile Yazıları, 2. Basım, Ankara 1991, II, 461-463. Hz.Peygamber çok kadınla evli olduğu halde yaptığı yeni evlilikler, eski eşlerinin kıskançlıklarına neden olmuştur. Nitekim Hz.Peygamber, Zeyneb bt. Cahş ile evlendiğinde Hz.Âişe kıskançlığını izhâr eden ifadeler kullanmıştır (İbn Sa'd, VIII, 102-103; Kazıcı, Ziya, Hz.Muhammed (s.a.s)'in Eşleri ve Aile Hayatı, İstanbul 1991, s.247). Hz.Âişe'nin, Ümmü Seleme'yi (İbn Sa'd, VIII, 94; Kazıcı, s.212) ve Peygamber'in diğer bazı hanımlarıyla beraber Safiyye'yi kıskanmaları (İbn Sa'd, VIII, 126) da örnek verilebilir. Hz.Âişe'nin kıskançlık göstermesinin nedeni, Hz.Peygamber'in kendisine olan ilgisinin azalacağından endişe etmesidir. Benzer duyguları, kocaları ikinci evlilik yapan diğer kadınların duymadığını varsaymak mümkün değildir.

** Kişinin iki kız kardeşi, kız ile halasını veya teyzesini aynı nikâh altında bulunduramaması bunlardandır.

³⁷ Bk. Sibâ'î, s.98, 114-115. Kur'ân'da zikredilen adalet ve ekonomik imkânın yeterliliği, ahlakî koşullar olup kişiyi vicdanen sorumlu tutar. Bunlarla ilgili hukukî düzenlemelerin nasıl yapılacağı ise başka bir tartışma konusudur. Sözü edilen değerler, Câhiliyye döneminde de biliniyordu; ancak uygulamada, mağduriyetler engellenemiyordu.

³⁸ Çok eşliliğin prestij elde etmeye vesile olduğu görüşü için bk. Gökçe, "Evlilik Kurumuna Sosyolojik Bir Yaklaşım", IV, 390.

³⁹ Bk. İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer (852/1448), Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî, Beyrut (t.y.), IX, 114; Âlûsi, II, 7.

⁴⁰ Cin, s.124. Kadının sadâğının yüksek olması, onun soylu ve zengin bir aileden geldiği anlamına da gelirdi.

bulması halinde sayı kısıtlaması olmadan istediği kadar kadınla evlenebilse⁴¹ de bu, erkeklerin onlarca kadını nikahlarında tuttuğu anlamına gelmemektedir. Ashında Câhiliyye ve Hz.Peygamber dönemi için çok kadınla evlilikten söz edildiğinde kastedilenin, çoğunlukla iki (bigamy)⁴² ya da üç (trigamy) kadınla evlilikler olduğu, daha az sayıda dört (tetragamy) ve istisnâi olarak da dörtten fazla kadınla evliliklerin yapıldığı anlaşılmaktadır. Nüfus dengesi ve ekonomik koşullar açısından bakıldığında durumun anlattığımızdan farklı olması mümkün değildir. Medîne döneminin sonlarında sayıları fazla olmamakla birlikte 10 kadar kadınla evli erkeklerin bulunduğu nakledilmektedir;⁴³ ancak adı zikredilenlerin hepsinin Sakif kabilesinden olması,⁴⁴ İslâm'ın doğup geliştiği Mekke ve Medîne'de bu sayıda eşi olan kimsenin zikredilmemesi, kabilelerin uygulamalarında farklılıklar bulunduğunu göstermektedir.

Câhiliyye,⁴⁵ Hz.Peygamber ve Ashâbı döneminde⁴⁶ çok kadınla evliliğin yaygın olduğu kanaati, birçok araştırmacı tarafından paylaşılmaktadır. Yaygınlıktan kastın ne olduğu tam olarak anlaşılacakla birlikte, gerçeğin tahayyül edilenden farklı olduğu söylenebilir. Câhiliyye dönemiyle alakalı elimizde rakam telaffuz etmeye elverişli bilgi yoksa da, İslâm'ın doğduğu yıllardaki olayları dikkate alarak Mekke ve Medîne'de çok kadınla evliliğin sanılandan az olduğunu

⁴¹ Krş. Cin, s.123.

⁴² Hz.Peygamber döneminde çok kadınla evlilik uygulamasında iki kadınla evliliğin yaygın olduğu söylenebilir (Bk. Savaş, Râşid Halifeler Devrinde Kadın, s.157). Birekul ve Yılmaz'ın araştırmasına konu olan kişilerden, -ümmü veled olan kadınlarla beraberlikler hariç tutulursa- çok kadınla evlilik yapan 120 kişiden 72 (%60)'si iki kadınla evlidir (Bk. Birekul, Mehmet- Yılmaz, Fatih Mehmet, Peygamber Günlerinde Sosyal Hayat ve Aile -Sosyolojik Bir İnceleme-, Konya 2001, s.159-195). Bu da çok kadınla evlilik uygulamasının, ekseriyetle iki kadınla evlilik şeklinde uygulandığını göstermektedir.

⁴³ Çeşitli kaynaklarda Hz.Peygamber'in, nikâhında dörtten fazla hanımı olduğu için, fazlasını boşamasını istediği kişiler olarak şu şahısların isimleri geçer: Gaylân b. Seleme es-Sakafî'nin nikâhı altında 10 eşi (Tirmizi, Nikâh 33; İbn Mâce, Nikâh 40) Kays b. el-Hâris el-Esedî'nin (el-Hâris b. Kays?) nikâhında 8 eşi (İbn Mâce, Nikâh 40; Ebü Dâvud, Talâk 24-25), Nevfel b. Muâviye el-Kinâni ed-Dilî'nin nikâhı altında 5 eşi (eş-Şâfi'i, Ebü Abdullah Muhammed b. İdris (204/819), el-Ümm, Beyrut 1393, IV, 265; V, 163; el-Beyhakî, Ebü Bekr Ahmed b. el-Hüseyn (458/1066), es-Sünenü'l-Kübrâ, Mekke 1414/1994, VII, 184; İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Kesir ed-Dımeşkî (774/1372), Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm, Takdim: Yusuf Abdurrahman el-Mar'aşî, 2. Basım, Beyrut 1408/1988, I, 461), 'Urve b. Mes'ûd es-Sekafî'nin nikahında 10 eşi (Beyhakî, VII, 184), Safvân b. Ümeyye el-Cumahî el-Kureşî'nin nikahında 8 eşi (ed-Dârekutnî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer (385/995), es-Sünen, Thk.: Abdullah Hâşim Yemânî el-Medenî, Beyrut 1386/1966, III, 269; Beyhakî, VII, 183) bulunduğunu rivayet edilmektedir.

⁴⁴ İbn Habib, İslâm'ın zuhuru sırasında, 10 kadınla evli olan tamamı Sakifli 6 kişinin adını zikretmiştir: Mes'ûd b. Mu'attab, Mes'ûd b. 'Amr b. 'Umeyr, 'Urve b. Mes'ûd, Sufyân b. Abdullah, Gaylân b. Seleme, Ebü 'Akil Mes'ûd b. 'Âmir b. Mu'attab (İbn Habib, s.357).

⁴⁵ Fazlur Rahman, İslâmî Yenilenme, s.144; Ateş, Ali Osman, Oryantalistlerin İddialarına Cevaplar, s.138; Acar, H. İbrahim, "Poligami Konusunda Bazı Mülâhazalar", Ekev Akademi Dergisi, 1/2, Ankara 1998, s.217; Ali, Kevser Kâmil- Öğüt, Salim, "Çok Evlilik", T.D.V.İ.A., VIII, 366.

⁴⁶ Bir araştırmacı bu konuda şunları söylemektedir: "Hz.Peygamber'in ve sahabenin hayatları hakkında gelen rivayetlerin ve bizzat Kur'ân ifadelerinin tanıklığında, dönemin en yaygın evlilik şeklinin poligami olduğunu görüyoruz." (Tuksal, Hidayet Şefkatli, Kadın Karşısı Söylemin İslâm Geleneğindeki İzdüşümleri, 2. Basım, Ankara 2001, s.56; benzer görüşler için ayrıca bk. Abdulhalim Mahmûd, "et-Talâk ve Ta'addüd'z-Zevcât", Mecelletu'l-Ezher, 48/5, Kahire 1976, s.562).

söyleyebiliriz. İslâm'ın doğuşu sırasında, Hz.Peygamber'in çok kadınla evliliği kaldırmaya yönelik bir politika güttüğüne dair elimizde bilgi bulunmadığı halde, yanlarında eşlerini de götüren Habeşistan muhâcirlerinden hiçbirinin birden çok ešli olduğu zikredilmemektedir.⁴⁷ Habeşistan muhâcirlerinin tek kadınla evli olmaları, ilk Müslümanların yaşları, sosyal ve ekonomik statüleriyle açıklanabilir. Zira birden çok kadınla evlilik, Hz.Peygamber ve arkadaşlarının uygulamalarında da karşılaşıldığı üzere, genellikle orta ve ileri yaşlarda görülmektedir. Bu anlatılanlar, aynı zamanda İslâm'ın çok kadınla evliliğe getirdiği söylenen sınırlamanın, mevcut uygulamayı değiştirmeye yönelik bir etki meydana getiren bir tedbir olmadığını, durumu buna aykırı olan insanların sayısının ise çok az olduğunu göstermektedir.⁴⁸

Burada, bazı araştırmacıları yanıltan bir hususa açıklık getirmek istiyoruz. Asr-ı Saâdet dönemindeki meşhur isimler dikkate alınarak genellemeler yapıldığında neredeyse monogaminin azlığına hükmetmek mümkündür. Halbuki dikkatle incelendiğinde, Hz.Peygamber döneminde ve sonraki asırlarda çok kadınla evliliğin ekseriyeti oluşturacak yaygınlığı kazanmadığı, aksine tek kadınla evlilerin büyük çoğunluğu oluşturduğu görülecektir. Hz.Peygamber'in Ashâbından 673 kişi üzerinde yapılan bir araştırmaya göre, birden çok kadınla evliler % 19,1 (129), tek kadınla evliler % 80,5 (542), hiç evlenmeyenler ise % 0,4 (2) olarak tespit edilmiştir.⁴⁹ Çok kadınla evliliklerde ikinci eşlerin bazıları ya da tamamı, efendisinden çocuğu olan ümmü veled* denen cariyelerdir (% 1,33 (9)).⁵⁰ Cariyelerle olan beraberlikler, hür kadınlarla yapılan evliliklerle aynı statüde değerlendirilmediği için aslında çok kadınla evlilerin oranı, yukarıda zikredilen-

⁴⁷ Bk. Demircan, Adnan, Nebvî Direniş Hicret, İstanbul 2000, s.166-175. Çok ešli muhâcirlerden bazılarının, eşlerinden bazılarını Mekke'de bırakmış olabilecekleri muhtemel görünmemektedir. Zira muhâcirlerin Habeşistan'a gitmelerinin en önemli nedenlerinden biri, kabilelerinden gördükleri baskıdan kurtulmaktır. Böyle bir ortamda eşlerini tek başlarına bırakarak hicret etmeleri düşünülemez.

⁴⁸ Buraya kadar yaptığımız açıklamalar çerçevesinde, çok kadınla evliliğin dörtle sınırlandırılmasının büyük bir hamle olduğu görüşü (Bk. Ulaş, s.57.) bizce isabetli değildir. Bir kere elimizdeki rivayetlerden hareket edilirse, bu sınırlandırmanın mevcudiyeti ya da keyfiyeti muğlaktır. Sınırlamanın varlığı kabul edilse bile, dörtten fazla evliliğin Câhiliyye döneminde de yaygın olmadığı anlaşılmaktadır. Öte yandan kadın hakları açısından bakıldığında bir erkeğin dört eşinden biri olmakla beş eşinden biri olmak arasında ciddi bir fark yoktur ki sözü edilen sınırlamaya büyük bir önem atfedilsin.

⁴⁹ Birekul, Mehmet- Yılmaz, Fatih Mehmet, s.140. Osmanlı toplumunda da çok kadınla evliliğin sanılanın tersine yaygın olmaması (Ortaylı, İlber, "Osmanlı Toplumunda Ailenin Yeri", Türk Aile Ansiklopedisi, Ankara 1991, I, 75), İslâm dünyasında bu uygulamanın ekseriyeti oluşturacak bir mahiyet kazanmadığını göstermektedir. W. J. Goode'un hazırladığı bir çalışmaya göre çok kadınla evliliğin oranı Fas'ta %6.6 (1952), Irak'ta %7.8 (1947), Tunus'ta %4.5 (1946), Mısır'da %3.6 (1947), Cezayir'de % 1.9 (1958), Türkiye'de % 1.9 (1968)'dur (Bk. Gökçe, "Evlilik Kurumu ve Aile Yapısı İle İlişkileri", II, 511; Gökçe, "Evlilik Kurumuna Sosyolojik Bir Yaklaşım", IV, 390).

* Ümmü veled, -normal evliliklerden farklı olarak, nikah akdi gereksiz- efendisinden çocuk doğuran cariyyeye verilen isimdir. Sahibinden çocuk doğuran cariyye, artık satılamaz ve sahibi öldüğünde hürriyetini kazanır. Ümmü veledin satışını ilk yasaklayan kişinin Hz.Ömer olduğu söylenir (Bk. es-Suyûtî, Celâluddin (911/1505), Târîhu'l-Hulefâ, Thk.: Kâsım eş-Şemmâ'î er-Rufâ'î, Muhammed el-Osmânî, Beyrut 1406/1986, s.152; Schacht, Joseph, "Ümmü Veled", İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1986, XIII, 110; Savaş, Râşid Halifeler Devrinde Kadın, s.171-172).

⁵⁰ Bk. Birekul, Mehmet- Yılmaz, Fatih Mehmet, s.134-135.

den düşüktür (%17,77).⁵¹

Hız Peygamber döneminin son yıllarından başlayarak özellikle Râşid Halifeler döneminde, refah seviyesinin yükselmesiyle birlikte çok kadınlı evliliklerin biraz arttığı düşünülürse Câhiliyye dönemindeki durumun, zikredilen rakamlara yakın, hatta bir miktar aşığı olduğu söylenebilir.

***

İstisnai görüşler olmakla birlikte⁵² icmâya paralel olan İslâm örfü, dörtten fazla kadınlı evliliği yasaklamıştır. İslâm'ın sınırlama getirdiğine dair görüşler, ümmetin tamamına yakınının kabulüne mahzar olmuştur.

Genel olarak, evlenilebilecek kadın sayısındaki sınırlamanın Kur'an'a dayanıldığı kabul edilmektedir; ancak Kur'an-ı Kerim, evlilikle ilgili birçok hüküm ihtiva ettiği halde, bir erkeğin birden çok kadınlı evliliğine ilişkin sınırlama niteliğinde açık ve kesin bir ifade içermemektedir.⁵³ Evliliği dörtle sınırlandırdığı söylenen, "Eğer yetimlerin haklarına riayet edememekten korkarsanız beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın. Haksızlık yapmaktan korkarsanız bir tane alın; yahut da sahip olduğunuz ile yetinin. Bu, adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır."⁵⁴ ayeti, yetimlerle ilgili olup onlar hakkında âdil olmaktan korkulduğunda başka kadınlardan istendiği kadar evlenilebileceğini açıklamaktadır. Nitekim bundan önceki ayet de yetimlerin malları hakkındadır.⁵⁵

Hız.Âişe, yeğeni 'Urve b. ez-Zübeyr'e, Nisâ sûresi 3. ayeti hakkında şu açıklamayı yapmıştır: "Yetim kız, velisinin evinde bulunurdu. Velisi, onun malına

⁵¹ Cariyelerle evlilik hayatı yaşamak için nikah akdine gerek görülüyordu. Hız.Âli yaptığı bir vasiyette, ölümü halinde beraber olduğu 19 cariyesinin durumunu ele almıştır (Abdurrezzâk, Ebû Bekr b. Hemmâm es-San'ânî (211/826), el-Musannef, Thk.: Habiburrahman el-A'zamî, 2. Basım, Beyrut 1403, VII, 288-289; Savaş, Râşid Halifeler Döneminde Kadın, s.167).

⁵² Bazıları, ayetten hareketle çok kadınlı evliliğin sınırının 9 olduğunu (2+3+4=9), bazıları 18 olduğunu (2+2+3+3+4+4=18), bazıları ise "...mâ tâbe lekum mine'n-nisâ...=...beğendiğiniz kadınlardan..." ifadesinin umum anlamına gelmesinden dolayı, nikâhın sahip olma niteliğinde sayıyla kayıtlanamaması gerektiğini, ayrıca çok kadınlı evliliğin dörtle sınırlandırıldığını ifade eden rivayetlerin ahad haberler olmasından hareketle herhangi bir sınır getirilemeyeceğini savunmaktadırlar (Bilgi için bk. er-Râzî, Fahrüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer (606/1209), Tefsiru'l-Kebîr, 3. Basım, Beyrut (t.y.), IX, 174; Zehrânî, s.238-239; Attâr, s.54-58). Uygulama, dört kadınlı evlilik şeklinde süregeldiği halde zaman zaman farklı uygulamaların mevcudiyetiyle de karşılaşılıyor. Mesela İfrikiyye bölgesinde dini hassasiyetin zayıf olduğu dönemlerde bazen kabile liderleri dörtten fazla kadını nikahları altında tutuyorlardı. Bazen de eşlerinden yaşlananı boşayarak onun yerine genç birini alırlar; ancak yaşlı eş de kocasının evinde yaşamaya devam ederdi (Bk. Zenâti, s.91).

⁵³ Krş. Derveze, Muhammed İzzet (1404/1984), ed-Düsturu'l-Kur'ânî ve's-Sünnetü'n-Nebeviyye fi Şu'ûni'l-Hayât, Kahire 1386/1966, s.135.

⁵⁴ Nisâ 4/3. Muhammed Esed, Abdüh'un görüşüne dayanarak (Menâr, IV, 350), evlenilecek kadın sayısının hür ya da esir olduklarına bakılmaksızın dördü geçmemesi gerektiği görüşüne paralel olarak ayete şu anlamı vermeyi denemiştir: "Size helal olan (diğer) kadınlar arasından veya meşru şekilde sahibi olduklarınız (arasın)dan biri ile evlenin; (hatta) ikisi, üçü ya da dördü (ile). Ama onlara adil bir tarafsızlıkla muamele edemeyeceğinizden korkarsanız, (sadece) bir tane (ile)." (Muhammed Esed (1992), Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir, Çev.: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İstanbul 1999, I, 133). Ancak ayete bu anlam verildiğinde, Müslümanların uygulamada evliliği dörtle sınırlandırmadıkları sonucu çıkar.

⁵⁵ "Yetimlere mallarını verin, temiz pis olanla değişmeyin, onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin; çünkü bu, büyük bir günahtır." (Nisâ 4/2).

ve güzelliğine rağbet ederek kendisiyle, adet olan mehirde daha düşük bir mehirle evlenmek isterdi. Bu kişiler, velayetleri altındaki kızlara karşı âdil olmadan ve sadâklarını tamamlamaksızın onları nikâhlanmaktan nehyolunup, onlardan başka kadınlarla evlenmekle emrolundular.”⁵⁶

Sınırlama anlamına geldiği söylenen “mesnâ ve sülâse ve rubâ’a” ifadesi, “Gökleri ve yeri yaratan, melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan Allah’a hamd olsun.”⁵⁷ ayetinde de geçtiği halde burada sınırlama anlamında kabul edilmemekte; ayet, meleklerin en çok dört kanatlı oldukları anlamında değil, birçok kanatlarının olabileceği şeklinde anlaşılmaktadır.⁵⁸

Ayet, lafzî olarak açık bir şekilde sınırlama anlamı taşımadığı halde,⁵⁹ muhtemelen İslâm’ın doğuşu sırasında çok kadınla evliliğin uygulamada çoğunlukla dörtten az olması, tek kadınla evliliğin yaygınlığı, pratikte sınırlamaya gerek görülmesi, Medine’deki uygulamalar ve İslâm Tarihinin ilk döneminde başka kültürlerle karşılaşmanın beslediği etkenlerle erken bir zamanda sınırlamaya paralel bir anlama kavuşmuş olmalıdır. Sınırlama ile ilgili görüşlerin ne zaman ortaya çıktığını tespit etmemiz mümkün olmamakla birlikte, mevâlî alimlerin ayete, bugün kabul gören anlamın kazandırılmasında etkili olduklarını zannediyoruz.⁶⁰

Elimizdeki zayıf rivayetlere göre⁶¹ Hz.Peygamber’in bazı kişiler için getirdiği söylenen sınırlama, onların özel durumlarından kaynaklanmış olabileceği gibi, bu rivayetlerin zamanla ortaya çıkan genel kabulü desteklemek amacıyla uydurulmuş olması da mümkündür. Dörtten fazla olan eşlerini boşamaları istenen kocaların, hangi eşlerini tercih edecekleri hususunda âdil bir ölçü koymalarının imkânsızlığı ve kocalarından ayrılmak zorunda bırakılacak kadınların mağduriyetinin engellenemeyecek olması, bu rivayetlerin değerlendirilmesinde göz ardı edilmemesi gereken bir gerçektir.

Öte yandan Hz.Peygamber’in, dörtten fazla kadını aynı zamanda nikahında bulundurduğu bilinmektedir. Bildiğimiz kadarıyla Hz.Peygamber’in kendisini, varlığına inanılan sınırlamanın dışında tutmasının nedeni, sarîh bir nassa dayandırılmamaktadır. Onu, sözü edilen sınırlamanın dışında bıraktığı söylenen⁶² ayette⁶³ ise açık bir ifade yoktur.

⁵⁶ Buhârî, Nikâh 1. Ayetin sınırlama anlamı içermediğine, dört sınırlamasının Hz.Peygamber dönemindeki uygulamalarla icmaya dayandığına dair yorumlar ve değerlendirmeler için bk. Keskin, Yusuf Ziya, “Poligamiyi Dörtle Sınırlayan Âyet ve Hadislerin Tahlili”, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 6 (2000), Şanlıurfa 2001, s.6-11, 21.

⁵⁷ Fâtır 35/1.

⁵⁸ Bk. İbn Kesir, I, 460; III, 554.

⁵⁹ Meşhur müfessir Râzî de literal açıdan ayetten sınırlama anlamı çıkarılabileceğini söylememekle birlikte bu konudaki icmayı kabul etmiştir (Râzî, IX, 175).

⁶⁰ İslâm Tarihinin ilk asrında alimlerin önemli bir kısmı mevâliden olduğu için, dinî metinlerin okunmasında ciddi bir ağırlıklarının olduğunu dikkate almak gerekir. İlk dönem mevâlî tefsircileri arasında ‘Atâ b. Ebî Rabâh, Tâvûs b. Keysân, Mücâhid b. Cebr, Sa’id b. Cubeyr, İkrime, ‘Amr b. Dinâr, Meymûn b. Mihrân, Vehb b. Münebbih ve Vâsıl b. ‘Ata gibi kişilerin isimleri zikredilir (Bk. Demircan, Adnan, İslâm Tarihinin İlk Döneminde Arap-Mevâlî İlişkisi, İstanbul 1996, s.152).

⁶¹ Bk. Keskin, s.14, 19-20, 22; Zehrânî, s.239.

⁶² Bk. İbn Kesir, III, 508.

⁶³ “Ey Peygamber! Mehirlerin verdiğin hanımlarını, Allah’ın sana ganimet olarak verdiği ve

Bir iddiaya göre Hz.Peygamber, eş sayısını dörtle sınırlama uygulamasını Yahudilerden almıştır.⁶⁴ Medîne'de nâzil olan çok kadınla evlilikten bahseden ayetin sınırlama anlamı taşıdığına dair genel kabul, bu görüşün haklılığına delil olarak ileri sürülebilir; ancak daha önce de ifade ettiğimiz gibi, İslâm'dan önce Mekke ve Medîne'deki Araplar arasında da çok kadınla evlilikler çoğunlukla dördü geçmezdi. Öyle ki dine dayalı bir sınırlama olmadığı halde çok geniş haremle kuran kimseler pek yoktu. Çok kadınla evlilik, ekseriyetle iki ve bazen de daha fazla kadınla evlilik şeklinde uygulanırdı. Çok kadınla evliliği sınırlandırdığı söylenen ayet (Nisâ 4/3), bir görüşe göre 8./629. yılda⁶⁵ nâzil olmuştur. Eğer Araplar arasında dörtten fazla kadınla evlilik yaygın olsaydı 8./629. yıla kadarki zaman sürecinde Mekke ve Medîne'de Müslüman olanlar arasında dörtten fazla kadınla evlilik yapanların bulunması gerekirdi. Oysa ayetin inişine kadarki süreçte Hz.Peygamber dışında Müslüman olarak dörtten fazla evlilik yapan kişiler hakkında bilgimiz yoktur. Ümmetin lideri olan Hz.Peygamber'in evlilikleri ise örfe uygundu. Ayetin nüzülünden önce Müslüman olanlara bakarak, Câhiliyye döneminde çok kadınla evliliğin Araplar arasındaki yaygın uygulamasının istisnâlar dışında dörtten az kadınla evlilik şeklinde olduğu söylenebilir. Bu sebeple, Hz.Peygamber'in evliliği dörtle sınırlandırmayı doğrudan Yahudilerden aldığına dair görüşün doğru olmadığı kanaatindeyiz. Zira bu sınırlama Yahudilerden alınmış olsaydı, hiç olmazsa onlarla ilişkilerden önce Mekke döneminde ya da Medîne döneminin ilk yıllarında istisnâlarına rastlanmalıydı. Ancak dört kadınla evlilik uygulamasının Mekke müşrikleri arasında birkaç örneğinin olduğunu, Medîne'de ise örneğini bilmediğimizi hatırlarsak Yahudilerin, belki İslâm'dan önce Arap örfünün -özellikle de Medîne örfünün- oluşumuna etkileri tartışılabilir.* Buraya kadar anlattıklarımızdan sonra söyleyebileceğimiz şey, Kur'an-ı Kerim'e göre tek kadınla evliliğin asıl, çok kadınla evliliğin ise serbest olduğudur. Kur'an-ı Kerim, meseleye hukukî açıdan sınırlamalar getirmek yerine, adalet ve ekonomik imkânın yeterliliği gibi ahlakî ölçüler koymuştur.

Hz.Peygamber'in dörtten fazla eşi olanlardan dördünü tutarak diğerlerini boşamalarını istediği bazı kişilerle ilgili rivayetler zayıf ise de bu durum, tarihî realiteyi değiştirmemektedir. İbn Habîb, Müslüman olduğunda 10 eşi olan Sakiflilerden bahsederken, dörtten fazla olan eşlerinden ayrılan kişilerin yanı sıra 'Urve b. Mes'ûd'u, dördü aşan eşlerini boşaması istenmeyen bir kişi olarak

→ →

elinin altında bulunan cariyeleri, amcanın, halanın, dayının ve teyzenin seninle beraber göç eden kızlarını sana helâl kıldık. Bir de Peygamber kendisiyle evlenmek istediği takdirde, kendisini peygambere hibe eden mümin kadını, diğer müminlere değil, sırf sana mahsus olmak üzere (helâl kıldık). Kuşkusuz biz, hanımları ve ellerinin altında bulunan cariyeleri hakkında müminlere neyi farz kıldığımızı biliriz. (Bu hususta ne yapmaları lâzım geldiğini onlara açıkladık) ki, sana bir zorluk olmasın. Allah bağışlayandır, merhamet edendir." (Ahzâb 33/50).

⁶⁴ Bu görüşle ilgili değerlendirme ve eleştiri için bk. Ateş, Ali Osman, Örf ve Adetler, s.326.

⁶⁵ Bu tarih, Bazergan'a göredir (Bk. Özsoy, Ömer- Güler, İlhami, Konularına Göre Kur'an (Sistematik Kur'an Fihristi), Ankara 1997, s.861). Ayetin, Uhud savaşından sonra nâzil olduğu da söylenir (Bk. Jawad, s.184). Ayetin nüzülü ile Uhud'ta Müslümanların kaybı arasında bir ilişki kurulmaya çalışılmaktadır ki, bunun doğru olmadığı kanaatindeyiz.

* Talmud'a göre dörtten fazla kadınla evlenmenin yasak olduğu söylenir (Jawad, s.183); ancak Yahudilerde dörtle sınırlama şeklindeki bir uygulamanın mevcut olup olmadığını kaynaklarından inceleme imkânımız olmadı.

zikretmiştir.⁶⁶ Bu rivayetin sıhhati tartışılabilir de, İbn Habîb tarafından kitabına alınmış olması, böyle bir bilginin erken bir zamanda mevcut olduğunu göstermektedir.

Hem sözü edilen rivayetler hakkındaki kanaatimizi netleştirmek, hem de ayetteki ifadenin Hz.Peygamber döneminde, evliliği dörtle sınırlandırma şeklinde uygulanıp uygulanmadığını farklı bir açıdan belirlemek amacıyla bazı Sahâbilerin⁶⁷ evlilikleriyle ilgili yaptığımız incelemede derde derman olabilecek bir bilgiye ulaşmamız mümkün olmamıştır. İncelediğimiz şahısların dört kadından fazlasını bir arada bulduklarına dair bir kayda rastlamamakla beraber, hatta aksi bazı rivayetler bulunmasına rağmen,⁶⁸ evliliklerinde dört sınırını gözetip gözetmediklerini tespit etmek amacıyla eşlerinden hareketle yaptığımız incelemeden, mevcut kanaatin aksine bir görüşü destekleyecek veriler elde edilememiştir. Zira kaynaklarda söz konusu zatların eşleriyle ilgili işimize yarayacak bilgiler mevcut değildir.

Buraya kadar uygulamanın keyfiyeti hakkında verdiğimiz malumattan sonra, aşağıdaki satırlarda Câhiliyye dönemiyle Hz.Peygamber döneminde çok kadınlı evliliğin sosyal, ekonomik, kültürel, siyasî ve psikolojik nedenlerini anlatmaya çalışacağız.

***

Çok kadınlı evliliğin sebeplerinin çoğu hem Hz.Peygamber dönemi, hem de Câhiliyye dönemi için geçerli olmakla birlikte bazıları Câhiliyyeye, bir kısmı da Hz.Peygamber dönemine mahsustur.

Hem Câhiliyyede, hem de İslâm'ın ilk döneminde farklı nedenlerle de olsa çok çocuğa sahip olmak, arzulanan bir şeydi. Câhiliyye döneminde erkekler, kabîlenin temel gücünü oluşturuyorlardı. Erkek çocuk sayısının çokluğu, siyasî bakımdan güçlü olmaya yaradığı gibi sözü dinlenir olmak için de gerekiyordu. Diğer taraftan erkek çocukların fazlalığı, ekonomik bakımdan güçlü olmanın sebeplerindendi. Bu gibi gerekçelerle Araplar, hem ailenin, hem de kabîlenin nüfuzu için önem arz eden erkeklerin sayısını artırmak amacıyla, çok kadınlı evlenmeyi önemser; erkek çocukları olduğu zaman sevinir; kız çocukları olduğu zaman üzülürlerdi.⁶⁹

⁶⁶ İbn Habîb, s.357.

⁶⁷ Ümmü veled olanlar hariç Hz.Ali'nin 8 eşinden (İbn Sa'd, III, 19-20), Abdurrahman b. 'Avf'ın 14 eşinden (İbn Sa'd, III, 127-128), Sa'îd b. el-'Âs'ın 11 eşinden (İbn Sa'd, V, 30-31), Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın 11 eşinden (İbn Sa'd, III, 137-138) ve Sa'îd b. Zeyd'in 8 eşinden (İbn Sa'd, III, 381-382) çocuğu olmuştur. Hz.Hasan'ın ise 70 ya da 90 kadınlı evlendiği nakledilir (Bk. ez-Zehabî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1348), Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ, 2. Basım, Beyrut 1402/1982, III, 253, 261, 266; Demircan, Adnan, İslâm Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi, İstanbul 1996, s.111). Çok kadın boşadığı için kendisine mîtlâk denmesine rağmen Hz.Hasan'ın, evlendiği kadınlardan sadece dördünü bir arada tuttuğuna dair elimizde kesin bilgi bulunmamaktadır; ancak evlendiği kadınların sayısı hakkında verilen rakamların abartılı olduğu muhakkaktır. Yine de evlendiği kadınlarının sayısının bir düzineyi aşkın olduğunu sanıyoruz (Bk. Demircan, İktidar Mücadelesi, s.111-112 (21. dipnot)).

⁶⁸ Mesela Abdurrahman b. 'Avf'ın vefat ettiğinde dört hanımından her birine 80.000 dirhem miras kaldığı rivayet edilmektedir (Makdisî, V, 86; Savaş, Râşid Halifeler Devrinde Kadın, s.157).

⁶⁹ Bu durum Kur'an-ı Kerim'de, "Aralarından birine bir kızı olduğu müjdelendiği zaman içi gamla dolarak yüzü simsiyah kesilir. Kendisine verilen kötü müjde yüzünden, halktan

Kabileler arasındaki ilişkilerde meydana gelen gerginlikler, sık sık savaşla neticelendiği gibi, ekonomik kaynakların kıt olduğu Arabistan'da bu kaynakları koruyabilmek, talan ve saldırılara karşı koymak için de kalabalık bir nüfusa sahip olmak önem taşıyordu. Bu da çok kadınla evliliği teşvik eden etkenlerden biridir.

Müslümanların ilk zamanlarda karşılaştıkları sıkıntılar, İslâm'a yönelik saldırılara karşı koyabilecek güce sahip olmak için sayısal üstünlüğün önemini idrak etmelerine yardım etmiştir. Belki de bu sebeple Hz.Peygamber, ümmetinin çokluğuyla övüneceğini söyleyerek Müslümanları çocuk yapmaya teşvik etmiştir.⁷⁰

Câhiliyyede olduğu gibi İslâm'ın ilk döneminde de evliliğin temel gerekçelerinden birisi, neslin devamıdır. Çocuğu olmayan bir kadınla evli olan erkeğin, onu boşayarak başka bir kadınla evlenmesi, ilk eşin mağduriyetine neden olabileceği için çok kadınla evlilik, bu kadınlar açısından uygundu. Elimizde İslâm'ın doğduğu dönemde doğurganlık oranlarının düşük olduğunu söylememize imkân veren bir istatistik mevcuttur.⁷¹ Kız çocuklarından bazılarının çeşitli sebeplerle söz konusu istatistiğe girmemiş olabileceğini göz ardı etmemekle birlikte kadınların doğurganlığının düşük olması, fazla çocuk sahibi olmak isteyen kişilerin çok kadınla evlilik yapmayı tercih etmelerinin nedenlerinden biridir. Çocuk ölümlerinin yüksek olduğu da hesaba katılırsa çok kadınla evlenmek, bundan doğan kaybı telafi etmek açısından da önemliydi.

Savaşlara katılan erkeklerden önemli kayıplar olabiliyor; yolculuklara çıktıklarında çeşitli hastalıklara maruz kalarak vefat edebiliyorlardı. Bu sebeplerle kadınlarla erkeklerin sayısı arasında, kadınların lehine bir değişme meydana gelebiliyordu. Kocasını öldükten ya da boşandıktan sonra defalarca evlenen kadınlar vardı. Araplar, herhangi bir sebeple dul kalan kadınların evliliklerine olumsuz gözle bakmazlardı.

Evliliğin kabileler arası ilişkiler açısından önemli bir fonksiyonu vardı. Bazen ilişkileri geliştirmek, bazen de gerginlikleri azaltmak amacıyla kabile liderinin kızını almak ya da ona kız vermek, sık sık başvurulan yöntemlerden biriydi. Hem Hz.Peygamber, hem de Ashâbından bazıları, Müslümanlarla diğer kabileler arasındaki ilişkileri geliştirmek amacıyla ya da bireysel ilişkilere katkısı düşünülerek bazı evlilikler yapmışlardır. Zira evlilik, kadınla erkek arasında bir üfete meydana getirdiği gibi aileleri arasında da üfete vesile olurdu. Hz.Peygamber'in Benû Mustalik'in lideri Hâris'in kızı Cuveyriye ile yaptığı evlilik, bu tip evliliklerdendir. Müslümanlar ile Benû Mustalik arasında meydana gelen çarpışmadan sonra Cuveyriye ile kavmi esir edilmiş; Hz.Peygamber'in onunla evliliği,

→ →

gizlenmeye çalışır; onu utana utana tutsun mu, yoksa toprağa mı gömsün? Ne kötü hükmediyorlar." (Nahl 16/58-59) ve "Onlardan biri, Rahman'a isnat ettiği kız çocuğuyla müjdeleince, hiddetlenerek yüzü simsiyah kesilir." (Zuhuf 43/17) ayetlerinde ifade edilmektedir.

⁷⁰ Hz.Peygamber bir hadiste, "Nikah benim sünnetimdir. Benim sünnetimi yapmayan benden değildir. Evlenen, zira ben, diğer ümmetler karşısında sizin çokluğunuzla iftihar edeceğim." (İbn Mace, Nikah 1) buyurmaktadır.

⁷¹ Çocuğu olmayan kadınlar %29,3; bir çocuğu olanlar %35,9; iki çocuğu olanlar %17,6; üç çocuğu olanlar %8,31; dört çocuğu olanlar %4; beş çocuğu olanlar %1,9; altı ve daha fazla çocuğu olanlar %2,56'dır (Bk. Birekul- Yılmaz, s.142-144). Bazı çocukların kaynaklarda zikredilmemiş olabileceğini muhtemel gördüğümüz gibi, çocuk ölüm oranlarının da yüksek olması, rakamların ihtiyat kaydıyla kullanılması gerekli hale getirmektedir.

akrabalarını esaretten kurtarmıştır.⁷² Bu evliliğin, Cuveyriye'nin akrabalarını minnet altına sokarak Müslümanlaşmalarını hızlandırdığı da söylenebilir. Hz.Peygamber'in Hayber'den sonra -Nadiroğullarının, Kurayza oğulları muhasarasında öldürülen liderleri- Huyey b. el-Ahtab'ın kızı Safiyye ile yaptığı evlilik ise Yahudilerin düşmanlığını azaltmaya matuf olmalıdır.* Hz.Peygamber'in, yakın arkadaşı Hz.Ebû Bekr'in kızı Âişe ile evlenme nedenlerinden biri, dostluklarını pekiştirmektir. Yine Hz.Peygamber, Hz.Ömer'in kızı Hafsa ile benzer sebeplerle evlenmişti.⁷³ Müslümanlarla mücadelede ön saflarda yer alan Kureyş'in liderlerinden Ebû Süfyân'ın kızı Ümmü Habibe ile evliliğinin⁷⁴ en önemli sebeplerinden biri, aralarındaki düşmanlığı azaltmaktır. Hz.Peygamber'in vefatından sonraki yıllarda Hz.Ömer'in, Hz.Ali'nin kızı Ümmü Külsüm ile evliliği⁷⁵ de dostluklarını pekiştirmek ve aralarındaki bazı kırgınlıkları gidermek amacıyla yapılmış olmalıdır.

Hz.Peygamber, Abdurrahman b. 'Avf'ı Dümet'l-Cendel'de yaşayan Kelb kabilesini İslâm'a davet etmek üzere gönderdiğinde itaat etmeleri halinde liderlerinin kızıyla evlenmesini tavsiye etti. Hıristiyan olan liderleri Müslüman olunca Abdurrahman onun kızı Tumâdır bt. el-Asbağ ile evlendi.⁷⁶

Asil bir aileyle sıhriyet kurmak, onların kanlarını taşıyan çocuklara sahip olmak, arzu edilen bir şeydi. Bunun için maddî durumu iyi olan kişiler, kendilerine denk gördükleri ya da asaletine inandıkları aileden kız almayı arzu ederlerdi. Güçlü ve saygın bir kabileye mensup bir kadınla evlenmek, erkek açısından faydalar getirdiği gibi erkeğin sosyal konumu, kadının ailesinin de saygınlığını artırırdı. Hz.Peygamber'in yaptığı evliliklerin bu yönüne de işaret edilmiştir.⁷⁷ Hz.Hasan'ın evliliklerinde Peygamber ailesine akraba olmanın önemli olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁸ Araplar, kadınlarla yapılan evliliğin önemini ve kadının kocası üzerindeki etkisini vurgulamak için, "Kişi, karısının dini üzeredir."⁷⁹ derler.

Evlilik sayesinde kurulan bağ, sosyal ve siyasî dayanışma açısından önem taşıyordu. Hz.Peygamber'in dedesi Abdulmuttalib, amcası Nevfel'in el koyduğu

⁷² İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik (218/883), Siretu'n-Nebî, Thk.: Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Kahire (t.y.), III, 339-340; el-Vâkıdî, Muhammed b. Ömer (207/822), Kitâbu'l-Meğâzî, Thk.: Marsden Jones, 3. Basım, Beyrut 1404/1984 [Londra 1966 basımından ofset], I, 411; el-Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Câbir (279/892), Ensâbu'l-Eşraf, Thk. Muhammed Hamidullah, 3. Basım, Kahire [1987], I, 441-442.

* Krş. Canan, II, 446. Safiyye, Hz.Peygamber'le evlenmeden önce iki evlilik yapmıştı (Bk. İbn Sa'd, VIII, 120). Eğer Hz.Peygamber'in öncelikli amacı güzel kadın almak olsaydı, nesebine bakmadan en güzel yahudi kızını cariye olarak alabilirdi. Buna mâni bir şey de yoktu.

⁷³ Hz.Ömer, dul kalan kızıyla evlenmeyi, Peygamberimizin kızı olan eşi Rukiyye'nin vefatından sonra Hz.Osman'a teklif etti. Hz.Osman'ın bu teklifi reddetmesi üzerine, aynı teklifi Hz.Ebû Bekr'e yaptı; ancak Ebû Bekr, Hz.Peygamber'in Hafsa'yı istemeye niyeti olduğunu bildiği için ona cevap vermedi. Kısa bir süre sonra Hz.Peygamber Hafsa ile evlendi; Hz.Osman'ı da kızı Ümmü Külsüm'le evlendirdi (İbn Sa'd, VIII, 81-83).

⁷⁴ Bk. İbn Hişâm, III, 417.

⁷⁵ İbn Sa'd, III, 265.

⁷⁶ Bk. İbn Sa'd, III, 129, VIII, 298; Belâzurî, I, 378.

⁷⁷ Âlûsî, II, 7.

⁷⁸ Zehebî, III, 253.

⁷⁹ Âlûsî, II, 7.

bir arazisini alamayınca dayıları olan Hazrecoğullarını Medine'den yardıma çağırmış; onlar da Mekke'ye giderek araziye Nevfel'den alıp Abdulmuttalib'e vermişlerdi.⁸⁰ Hz.Peygamber'i destekledikleri için Hâşimoğullarına müşrikler tarafından uygulanan ambargonun kaldırılmasında da anneleri Hâşimoğullarından olan kişilerin birinci derecede etkisi olmuştu.⁸¹

Hz.Peygamber'in tebliğ faaliyetleri bağlamında sosyal ilişkilerin geliştirilmesinde ve homojen bir toplum yapısı meydana getirmede evlilik, önemli bir işleve sahipti. Bu meyanda bazen çok kadınla evliliğe başvurulurdu. Hz.Peygamber, sosyal statüleri ya da kabileleri farklı olan insanların yakınlaştırılması amacıyla bazı evliliklerin yapılmasını istemiştir. Mesela Zeyneb bt. Cahş'ı Zeyd b. Hârise ile evlendirmesi, bu türden bir evliliktir. Annesi Hz.Peygamber'in halası Ümeyme bt. Abdulmuttalib olan Zeyneb, Esed b. Huzeyme'ye mensup⁸² olmasına rağmen Hz.Peygamber'in, onu azadlı bir köle olan Zeyd'le evlendirme isteğine başta karşı çıkmışsa da Resûlullah(s)'ın ısrarı üzerine bu evliliğe razı olmuştu.⁸³ Hz.Peygamber, Mekke'nin eşrâfından olan 'Ukbe b. Ebî Mu'ayt'ın Medine'ye hicret eden kızı Ümmü Külsûm'u da Zeyd b. Hârise'yle evlendirmiştir.⁸⁴

Evliliğin maddî bir maliyeti olduğu için çok kadınla evlilik yapabilmek, -istisnâî durumlar dışında- evlenmeyi düşünen kişinin ekonomik durumuna bağlıydı. Evlenmenin, eş seçilen kadının sosyal durumuna, dul olup olmamasına ve güzelliğine göre değişen bir maliyeti vardı. Bu sebeple maddî durumu iyi olmayan kişilerin birden çok kadınla evlenmeleri, olağan şartlarda zordu. Kur'an-ı Kerim'de de çok kadınla evlilikten söz edilirken mali imkâna değinilmiştir.*

Arap toplumunda evlilik, kadınların en önemli sosyal güvencelerinden biriydi. Erkeklerin bile bir kabileye bağlı olmadan yaşamadıkları bir ortamda kadınlar için evlilik, bir himaye imkânıydı. Bir kadın ya evlilik sayesinde ya da ailesinin himayesi altında sosyal korumaya sahip oluyordu. Kocasını vefat eden veya boşanan bir kadın, kısa süre içinde bir başka erkekle evlenir; bu durum, kadının çocukları ya da yakınları tarafından yadırganmazdı. Bu evlilikler, çoğunlukla kabile içinden (endogamy), zaman zaman da kabile dışından kişilerle (exogamy) yapılıyordu; ancak Câhiliyye döneminde kadına sağlanan korumanın ona duyulan saygının bir gereği olduğu düşünülmemelidir. Bunun temel nedeni, kabilenin şerefini korumaktır. İslâm döneminde akîdeye dayalı kardeşlik, toplumsal ilişkilerde belirleyici olmaya başlayınca kabile dışı evliliklerde bir artış

⁸⁰ Taberî, II, 248-249.

⁸¹ Bk. İbn Hişâm, I, 397-398.

⁸² İbn Sa'd, VIII, 45-46.

⁸³ İbn Sa'd, VIII, 101.

⁸⁴ İbn Sa'd, VIII, 230.

* Tarihi bir tecrübe olarak çok kadınla evliliğin farklı bir ekonomik sebebi daha vardı. Bu da kadınların iş gücünden yararlanma amacına matuftu. Hem tarlada, hem de evde çalışan kadın, herhangi bir ücret almadığı için en ucuz işçiydi (Bk. Vecdî, "Kelimât İctimâ'iyye", s.495). Kadınların iş gücünden istifade etmek düşüncesiyle, mehri az olan yaşlı ilerlemiş kadınlarla evlilikler yapılabiliyordu. Bir yandan kadın sosyal güvence altına girmiş olacak, diğer taraftan erkeğe yardım etmek suretiyle ona ekonomik katkıda bulunacaktı. Ancak bu sebeple yapılan evliliklerin Arap toplumundaki yaygınlığına yönelik kesin bir şey söyleyemiyoruz.

meydana gelmiştir. Dönemin koşullarına göre sosyal güvenceye kavuşabilmek için evlenmek zorunda olan bir kadının ikinci eş olma dışında evlilik yapma şansı zayıftı. Böyle bir kadının bekâr bir erkekle evlenmesi, özel koşullar dışında zordu. Evlenme imkânına sahip bekâr bir erkeğin, genç bir kız yerine dul bir kadınla evlenmesi olağan bir durum değildi.

Babası vefat eden çocukların baba şefkati ve eğitimi ile büyümeleri için bazen annelerinin evliliği gerekli olabiliyordu. Bu kadınlar da çoğu zaman evlatlarına babalık yapabilecek bir kişiyi tercih ediyorlardı. Arap örfüne göre çocuklar, babaya ait kabul edildikleri için ölen kişinin çocukları, kabilesinden yakın akrabalarının koruması altındaydı; ancak ekonomik imkânlar kısıtlı olduğu ve yetimlerin babalarından kalan malları yeterli olmadığı durumlarda kadın, çocuklarının koruma altına girmesi için evlenmeyi gerekli görür; ya da çocukları, müteveffa kocanın akrabaları tarafından korunan bir kadın, evlenmeyi sosyal güvence olarak değerlendirirdi. Dul kalan kadının, çocuklarını koruma altına alabilecek bir kişiyle evlenmesi, onlardan ayrılması ihtimalini de ortadan kaldırırdı.

Kadının çocuk doğuramaması ya da hastalıktan dolayı zevcelik görevini yerine getirememesi de çok kadınla evliliğin nedenlerindedir. İslâm'ın doğduğu dönemde doğurganlık oranının düşük olduğuna daha önce değinmiştik.

Kadınların erkeğe nazaran daha çabuk yıpranması, ileri yaşlarda erkeklerin ikinci bir kadınla evlenmesinin nedenlerindedir. İkinci ve daha sonraki evliliklerin ileri yaşlarda yapılmasının sebeplerinden biri de budur. Gerek Câhiliyye döneminde, gerekse İslâm Tarihinin ilk yıllarında, çocuk doğurması ve bunun yanında ağır ev işlerini yürütmesi, kadının erkeklere nazaran daha çabuk yıpranmasına neden olduğu için erkekler, orta yaşlarda ikinci ve daha fazla evlilik yapabilmişlerdir.

Câhiliyye döneminde farklı uygulamalar olmakla birlikte, özellikle Yahudilerin etkisinde kalan Medîne Arapları, necis olduğuna da inandıkları regl olan kadınla cinsel ilişkide bulunmazlardı.⁸⁵ İslâm'dan sonra da regl olan kadınla cinsel ilişki yasağı devam etmiştir. Bu da maddi imkânı olan erkekleri çok kadınla evliliğe iten etkenlerden biridir. Bazı erkeklerin şehvî duygularının fazlalığından dolayı tek kadının kendilerine yetmediği, bu sebeple birden çok kadınla evlenmeleri gerektiği de öteden beri ileri sürülen gerekçelerindedir.

Câhiliyye döneminde dulların evlendirilmesi, özellikle kabilenin şerefini korumak için önemliydi. Gayr-ı meşrû ilişkilerin asgariye indirilmesinin yollarından birisi de meşrû yolların açık tutulmasıydı. Bu sebeple Câhiliyye döneminde mevcut olan bu uygulama, bazı düzenlemelerle gayr-ı ahlâki yaşantının engellenmesi için İslâm döneminde de muhafaza edilmiştir.

Aşk ya da bir kadına ilgi duymak, Câhiliyye Arabı için de bir evlilik nedeniydi. Câhiliyye şiiirinde erkeğin kadına duyduğu aşkla ilgili pek çok tasvir yer almıştır.⁸⁶ Salt cinsel dürtülerle evlilik yapmak, sıklıkla yaşanan bir durum değildi.

⁸⁵ Bk. Ateş, Ali Osman, Örf ve Adetler, s.297-298; Derveze, Muhammed İzzet (1404/1984), Kur'an'a Göre Hz.Muhammed'in Hayatı, Çev.: Mehmet Yolcu, 2. Basım, İstanbul 1995, III, 403. Yahudilerin adetleri için bk. Ateş, Ali Osman, Örf ve Adetler, s.31, 296-297.

⁸⁶ Bk. Demirayak, Kenan- Savran, Ahmet, Arap Edebiyatı Tarihi: Cahiliye Dönemi, Erzurum *Dipnot devamı* →

Zira cinsel gereksinimlerini gidermek isteyen birisi, istediği kadar cariyeyle sahip olabilir ve bunlarla evlilik hayatı yaşayabilirdi. Araplar, cinsel tatmin amacına matuf evlilikleri hoş karşılamadıkları gibi evliliğin, insanı kötülüklerden ve başkasının namusuna göz dikmekten koruyan bir kalkan olduğunu düşünürlerdi. Şehvî duyguları tatmin gayesiyle yapılan evlilik, kızın ailesini rencide edici olarak değerlendirilirdi.

Çok kadınla evlilik konusunda, "Bütün sıcak iklimler gibi Arabistan muhiti de tenâsül kabiliyetini kamçıl原因an coğrafi bir âmil olduğu gibi işsizlikle geçen bedevîlik hayatı için de yegane meşgale cinsi münasebetti. Bu hal fizyolojik ve sosyal bir zaruret olarak çok kadın alınması örfünü tesis etmiş, kadının bir metâ sayılmasına yol açmıştır. Bu örf ve telakkiye göre erkek, serveti ve kudreti nispetinde istediği kadar karı alıyor, bunlara mali kudreti yettiği derecede câriyeler de katabiliyordu. Câhiliyye devrinde Mekke eşrafından bazıları'nın câriyeler hariç olmak üzere ondan fazla zevce sahibi oldukları * eski kaynaklarda görülmektedir."⁸⁷ denilmektedir. Her ne kadar nikâh lafzı o dönemde kadınla cinsel münasebette bulunmayı ifade ediyorsa da evlenmeyi cinsel tatmine münhasır kılmak yanlıştır. Araplar arasında yapılan evlilikleri, bedevîlerin yegane meşgalesinin cinsel münasebet olduğu şeklinde açıklamak da bizce doğru değildir. Zira tarihte, çok kadınla evliliğin dünyanın hemen her yerinde görüldüğünü daha önce zikretmiştik. Demek ki bu olgunun varlığı, bedevîlerin yaşadıkları koşullara bağlı cinsel iştahları ile izah edilemez.

***

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan anlaşıldığı üzere çok kadınla evlilik, insanlık tarihi boyunca birçok medeniyette rastlanan bir olgudur. Bunun topluma ve zamana göre değişen sosyal, kültürel, ekonomik, siyasi, psikolojik ve coğrafi sebepleri bulunmaktadır. Araştırmalar, birçok toplumda çok kadınla evliliğin bulunduğunu gösterdiği gibi, Yahudilik ve Hıristiyanlık'ta da eskiden çok kadınla evliliğin mevcudiyetini ortaya koymaktadır. O halde çok kadınla evlilik, dini bir mesele olmanın ötesinde, mevcudiyeti ya da uygulanma koşulları toplumdan topluma farklılık gösteren sosyolojik bir olgudur.

Çok kadınla evlilikle ilgili olarak ortaya çıkan farklı izahlar, büyük ölçüde görüş sahiplerinin içinde yaşadıkları koşulların etkisiyle şekillenmiştir. O halde bunların, görüş sahiplerinin doğruları olduğu göz ardı edilmemelidir.

Kur'ân'da çok kadınla evliliğe teşvik ya da yasaklama anlamına gelebilecek açık bir ifade yoktur. Çok kadınla evlilikten, başka bir bağlamda bahsedilmiş, yetimlere haksızlık yapılabacağından korkulması halinde Arap toplumunda mevcut olan çok evliliğe başvurulabileceği ifade edilmiştir. Bununla birlikte ahlaki açıdan tek kadınla evlilik teşvik edilmektedir.

İnsanlık tarihi boyunca tek kadınla evlilik daha yaygın olduğu gibi, İslâm'ın doğduğu ortamda da tek kadınla evlilik asıldı. Bununla birlikte Arap toplumunun bazı özellikleri gereği çok kadınla evlilik de mevcuttu. Araplar arasında birden

→ →
1995, s.80-81.

* On kadınla evlenenlerin Sakifli olduğunu daha önce vurgulamıştık.

⁸⁷ Günaltay, "İslâm'dan Önce Araplar Arasında Kadının Durumu", s.199; ayrıca bk. s.196.

çok kadınla evli olanlar çoğunluğu oluşturmadığı gibi, evliliğin erkeğe bir mâliyeti olduğu için böyle bir evlilik yapacak kişinin maddi imkânının yeterli olması gerekiyordu. Tespitlerimize göre İslâm'dan önce birden çok kadınla evlilikler, çoğunlukla kabile liderleri ya da ekonomik imkânı müsait olan kabilelerin ileri gelenleri tarafından yapılıyor; İslâm döneminde de bu evlilikler, siyasî ve idarî görevi olanlar, kabile liderleri ve maddî imkânı yeterli olanlar arasında görülebiliyordu. O halde, çok kadınla evlilik, genellikle gençler tarafından değil orta yaştaki insanlarca rağbet görüyordu. Bu da bizatihi kurumun varoluş nedenlerinin önemli bir kısmını açıklamaya yardım etmektedir.

Çok kadınla evliliğin, gerek Câhiliyyede, gerekse Hz.Peygamber döneminde evliliklerin çoğunluğunu oluşturmamasının pratiğe dayanan bazı sebepleri vardı. Öncelikle belirtelim ki, olağan koşullarda maddî imkânı yeterli olmayan biri, çok kadınla evlilik yapamaz; böyle birisine kimse kız vermek istemezdi. Öte yandan kadın-erkek nüfusu arasında, erkeklerin aleyhine bir dengesizlik olmakla birlikte bu durum, erkeklerin çoğunun birçok evlilik yapmasına imkân tanımazdı. O halde çok kadınla evliliğin tek kadınla evliliğe nazaran az olmasının sebebi ahlakî gerekçelerden, ya da çok kadınla evli olmanın kötü görülmesinden değil, imkânların elverişli olmamasındandı.

Gerek Câhiliyye, gerekse Hz.Peygamber dönemi için çok kadınla evlilikten söz ettiğimizde bunun daha çok iki ve az sayıda daha fazla kadınla evlilik şeklinde uygulandığı söylenebilir. İslâm öncesinde ahlakî açıdan bir sınırlama olduğuna dair bildimiz olmamakla birlikte, zayıf bazı rivayetlerde Hz.Peygamber döneminin sonlarında Müslüman olduklarında 10 eşe sahip insanların varlığından söz edilmektedir. Bununla birlikte bu insanların sayısının çok olmadığı ve uygulamada kabileler arasında farklılıklar bulunduğu anlaşılmaktadır. Çok kadınla evliliğin yaygınlığı konusunda mevcut kanaatin gerçeği tam olarak tasvir etmediği ve bu konuda mübalağalar yapıldığı görülmektedir.

İslâm'ın, çok kadınla evlilikle ilgili düzenlemelerinden biri olan, evliliği azami dörtle sınırlamaya dayanak teşkil eden Nisâ sûresinin 3. ayeti, bizce lafzî açıdan açıkça sınırlama anlamı taşımamaktadır. Yine bu görüşün dayanaklarından biri olan, ayetin nüzûlünden sonra Hz.Peygamber'in dörtten fazla olan hanımlarını boşattığı kişilerle ilgili rivayetler zayıftır. Ayrıca Hz.Peygamber'in eşlerinden ayırmadığı söylenen bir kişi hakkında bir anlatım da günümüze gelmiştir. İslâm'ın sınırlama getirdiği konusunda, Müslümanlar arasında çok güçlü bir görüş birliği varsa da farklı düşünen insanların mevcudiyeti inkâr edilemez. Hepsinden de önemlisi Hz.Peygamber, dörtten fazla kadını aynı zamanda nikahı altında tutmuştur. Hz.Peygamber'in uygulamasının kendisine mahsus olduğu görüşüne mesnet olabilecek ciddi bir delile ise rastlanılmamıştır. Ashâbın bazılarının eşleri olarak zikredilen kadınların sayısının dörtten fazla olması, şüphe çekmekteyse de dörtten fazla kadını bir arada bulundurdıklarına dair kesin bir yargıya varmak mümkün olmamıştır.

Uygulamanın erken bir zamanda dörtle sınırlandırma şekline dönüşmesi ve bunun kurallaşması, muhtemelen İslâm'ın doğduğu dönemde çok kadınla evliliklerin genelde dörtten az olması, evlilik ilişkisi bir akde dayandığı için hukukî açıdan pratikte bir sınırlama getirmeye duyulan ihtiyaç ve diğer kültürlerin etkisiyle meydana gelmiştir. Çok kadınla evlilikler az sayıda olduğu için bu

konudaki sınırlandırmalar, pratikte çok sorun meydana getirmemiştir. Ayrıca ayetin, İslâm ümmetinin büyük bir teveccühünü kazanan sınırlama anlamının, mevâlî alimlerin etkisiyle yaygınlık kazandığını sanıyoruz.

Çok kadınla evliliğin, çeşitli sebeplerle çok erkek çocuğa sahip olmak, kabileler arasındaki sosyal ve siyasi münasebetleri geliştirmek, ihtilafları çözmek, kadınları korumak ve onlara sosyal güvence sağlamak, kabilenin şerefini korumak gibi belli başlı gerekçeleri mevcuttu..